

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Dəmirova Aygün Eldar qızı

“Ətriyat mallarının keyfiyyət ekspertizası” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060644

İstehlak mallarının ekspertizası
və marketinqi

İxtisaslaşma:

Gömrük ekspertizası

Elmi rəhbəri:

Magistr rəhbərinin proqramı

Dos. Nağıyev Z.M.

Dos. Nağıyev Z.M.

Kafedra müdiri:

prof.Ə.P.Həsənov

BAKİ - 2017

PLAN

Giriş.....	3
------------	---

I FƏSİL NƏZƏRİ HİSSƏ

1.1.Ətriyyat mallarının istehlak xassələri.....	12
1.2.Ətriyyat mallarının keyfiyyətini formalaşdıran amillər.....	21
1.2.1.Ətriyyat mallarının istehsalında istifadə olunan xammal.....	21
1.2.2.Ətriyyat mallarının istehsalında tətbiq olunan texnoloji proses.....	32

II FƏSİL TƏDQIQAT HİSSƏ

2.1.Ətriyyat mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi metodları.....	36
2.2.Ətriyyat mallarının təsnifatı və çeşid xarakteristikası.....	41

III FƏSİL PRAKTİKİ HİSSƏ

3.1.Respublikada ətriyyat malların olan tələbin öyrənilməsi.....	48
3.2.Ətriyyat mallarının keyfiyyət ekspertizası.....	54
3.3.Ətriyyat mallarının keyfiyyətini qoruyub saxlanmasına kömək edən amillərin ekspertizası.....	61
3.4.Ətriyyat mallarının laboratoriya üsulu ilə ekspertizası.....	69
Nəticə və təkliflər.....	72
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	75

GİRİŞ

Ətriyyat malları qeyri-ərzaq malları əmrəəşünaslıq kursunda vaxtı ikən çox az həcmə malik olmasına baxmayaraq müasir dövrdə bu qrup malları nəinki həcminə, hətta çeşidinə, çeşidin yeniləşməsinə görə mühümlü yerlərdən birini tutur. Onu da qeyd etməliyəm ki, bu qrup malların əsasını ətriyyat malları təşkil edir. ətriyyat, müxtəlif xoş iy verən ətirli maddələrin sript içində həll edilməsi nəticəsində əmələ gətirilən mallardan ibarətdir. Bura ətir, odekalon və müxtəlif ətirli sular aiddir. Bunlarla yanaşı bu qrupa ətir iyi verən efir yağları, ətir iyi verən müxtəlif suvenirləri, ətir iyini çox uzun müddət saxlanma imknlarına malik olan imitatsiya edilmiş mal nümunələri də aiddir.

Ətriyyat malları statistik məlumatlarına əsasən dünyanın əksər ölkələrində istehsal olunur. Lakin onların istehsalda müxtəlif texnologiya və xammal tətbiq edilir ki, onun istehsal xassələrinə bu amillər nəinki təsir edir, hətta onun müasir dövrdə ətriyyatı realizə olunması artır, mallara istehlakçı inamı yaxşılaşır. İstehsalın müxtəlifliyi onlar üçün tətbiq edilən xammalın özünün müxtəlif olmasından çox asılıdır.

Xammal təbii və yaxud sintetik materiallara bölünür ki, bu da onun qiymətinə və satışına təsir edən əsas amil kimi təhlil edilə bilər. Aşağıda ətriyyat üçün tətbiq edilən xammalın təsnifatı və əsas növləri əsas istehlakxassələri təhlil edilir. Bu zaman təbii və sintez üsulu ilə əldə edilmiş materialların bir hissəsi barədə məlumat öz əksini tapmışdır.

Ətriyyat mallarının Azərbaycanda hələ XIX əsrin birinci yarısından istehsal edilməyə başlanmışdır. Xarici kapital əsasında istehsala malik olan bu texnologiya xaricdən gətirilmiş xammala əsasən fəaliyyət göstərmişdir.

Hal-hazırda isə sənayenin bu sahəsi çox sürətlə inkişaf etmişdir. Köhnə müəssisələr yeniləşdirilmiş, müasir texnologiya və avadanlıq tətbiq edilmişdir.

Son illər bu qrup malların çeşidinin artması, onların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, hətta bu mallar tələbatın artması sintetik xammala tələbatın artmasına səbəb olmuşdur. İndi xarici ölkələrin fabrikləri sintetik materiallar əsasında işləyir. Belə xammal nəinki keyfiyyətə təsir edir, hətta onların maya dəyərinin aşağı düşməsinə və qiymətin ucuşlaşmasına səbəb olur.

Ətriyyat-kosmetika mallarının özləri əsasən ətriyyat, kosmetika və tualet sabunlarına bölünür. İndi müstəqil respublikamızda bir çox xarici firmalar fəaliyyət göstərir ki, bunlara misal olaraq “Orifleym”, “Drjans”, “Katalina-geo”, “Faberlik”, “MaksFaktor” və sair göstərmək olar.

Ətriyyat sözü fransız dilindən tərcümədə “Parfum” (ətir, xoş iy) mənasını verir. Bu söz altında bu göstərilənlər başa düşülür: Saçların, dərinin, paltarların ətirləndirilməsi üçün olan məmulatlar; iylərin uyğunluğu sahəsində olan biliklər, iylər haqqında ən gənc elm “odorologiya” adlanması; ətriyyat mallarını istehsal edən sənaye sahələrinin mövcudluğu.

“Parfümer” sözü tərcümədə “tüstülənmək”, “tüstü verilmə” mənasının əks olunması başa düşülməlidir. “Parfüm” sözünü əvvəllər havanı tüstüləndirmək yolu ilə ətirləndirilməsi də istifadə etmişlər. Hazırkı dövrdə bu öz geniş mənə kəsb edir və xoş iyli ətriyyat vasitələri kimi qiymətləndirilir.

“Parfümer” – müxtəlif kompozisiyalı ətir maddələri olan şəxs deyilir. Ətriyyat vasitələrinin istehsalı ilk dəfə olaraq qədim Şərqdə yaranmışdır. İlk duxilər “tüstülü duxilər” olub. Çiçəklərin, bitkilərin toxumlarından, köklərindən ibarət olmaqla ətriyyat yağları alıblar. 200 il bundan əvvəl Çində və Hindistanda bitkiləri distillə üsulu ilə emal edib onlardan yağ almışlar.

Bitki mənşəli ətriyyat vasitələri Qədim Misirdə daha geniş tətbiq edilib, sonralar ətriyyat istehsalı sahəsi Yunanıstana, sonra Romaya və digər ölkələrə daxil olmuşdur.

Orta əsrlərdə kimya elmi inkişaf etdiyi vaxtlarda bitkilərdən efir yağlarının alınması sahəsi öyrənilirdi. Bu isə frmək olar ki, ətriyyatın alınması üçün əsas xammaldır. Ətriyyat mallarının emalı prosesində, salfey, qızılgül, lavanda, kəklikotu, ardınc otu bir çox bitkilərdən yağ almağa başladılar.

Dirçəliş dövründə ətriyyat istehsalı İtaliyada, Fransada, Almaniyada və digər Avropa dövlətlərində inkişaf etdi və bir qədər sonra isə Rusiyada inkişaf etdi. Rusiyada ətriyyat vasitələrindən ilk dəfə cövhər alınır. Bitkilərin yarpaqlarından, gövdəsindən şirə çəkirdilər və bundan xammal kimi istifadə etmişlər. Nanə-cövhər şirəsi ilk dəfə Rusiyada istehsal olunub.

İlk rus ətirli "Xolodes" adlanırdı. Rusiyada xristianlığı qəbul etdikdən sonra ətriyyat vasitələrindən dini mərasimlərdə və məişətdə istifadə olunmağa başlandı.

Ətirli maddələrin əsas funksiyası təravətləndirmə, başqa sözlə desək, geyimə, saçma, bədənə, gözəl iy verməkdən ibarətdir. Ətriyyat ətirli maddələrin spirtlə qarışığından əmələ gəlir. Bu mallara tələbat çoxdur və bu tələbat get-gedə yeniləşir, təkmilləşir. Ətriyyat malları aşağıdakı siniflərə bölünür:

-ətir, odekalon, tualet suyu, ətriyyat dəsti.

Ətriyyat mallarının texnologiyası 3 hissədən ibarətdir:

1. Spirtin hazırlanması, kompozisiyanın yaranması, ətriyyat suyunun hazırlanması.

Əvvəlcə alınmış kompozisiyanı spirtə həll edirlər, onun içərisinə ətirli məhlul qatırlar və rəngləyici maye əldə edirlər. Ətriyyat mallarının çeşidi onun xammalından asılıdır. Ətriyyat mallarının hazırlanmasında əsas xammal ətirli maddələr, etil spirti, su boyayıcı maddələrdir.

Ətirli maddələr – gözəl iyi gələn təbii qarışıqlardan ibarətdir, amma hal-hazırda sintetik qarışıqlardan da geniş istifadə edilir. Təbii qarışıqlar əsasən 2

hissəyə bölünür: bitki mənşəli; heyvanat mənşəli. Bitki mənşəli ətirli qarışıqlara efir və ekstrakt yağları aiddir. Bu cür yağları günəş şüasından uzaq yerdə 5-25⁰C temperaturda, 70% nisbi rütubəti olan yerdə saxlamaq lazımdır. Heyvan mənşəli ətirilər isə donuz və mal piyindən alınır. Amma bu qrup ətirli maddələr çox güclü dayanıqlı iyə malidirlər. Onlar insan bədənində olan iylə tez uyğunlaşır, əsəbləri sakitləşdirirlər.

Sənayedə sintetik ətirli maddələr hal-hazırda ən geniş yayılmış ətriyyat hesab olunurlar. Məsələn, terpineol-yasəmən iyi verir; brnzilasetat-yasəmən iyi verir; sitral-limon iyi verir; vanilin –vanil iyi verir. Ətriyyat mallarının hazırlanmasında 96,2%-li spritdən istifadə edilir və o bəzi aldehidlərdən təmizlənir ki, spirt iyi verməsin.

Ətriyyatda istifadə olunan rəngləyicilər də təbii və sintetik olurlar. ətriyyat malları əsasən aşağıdakı tələblərə cavab verməlidirlər: estetik, funksional, uzunömürlülük. Bütün ətriyyat malları ilk növbədə insanların tələblərinə cavab verməlidir. Ətriyyat malları ilk növbədə fərdi xüsusiyyətə malik olmalıdır. Onun qabı, forması təkrarlanmamalıdır. İstehlak tələblərə aşağıdakılar aid edilir:

- İstifadə rahatlığı, iqtisadi xərclər, təhlükəsizlik, kənar aləmi çirklənmədən qorumaq.

Ətriyyat mallarının çeşidi 440-dən çoxdur. Məhsullar konsistensiyasına görə 3 yerə bölünür: gül iyi verən fantaziya. Tərkibində olan ətirli maddələr görə ətriyyatlar 4 yerə bölünür: Əla növ, I, II, III.

Əla növdə -50% kompozisiya, 50% spirt cövhəri olur –dayanıqlıq-60 saat;

I növ – 20% kompozisiya, 35% spirt cövhəri;

II növ -15% kompozisiya, 10% spirt cövhəri, 10% su dayanıqlıq-40 saat;

III növ -5% kompozisiya, 30% su dayanıqlıq-24 saat

Təyinatına görə ətriyyat malları 3 hissəyə bölünür: qadın, kişi, uşaq.

Odekalonlar – spirt, su, ətirli maddə və rəngləyicilərdən ibarətdir. Onun iyi çox uzun sürmür, yəni dayanıqsızdır. Odekalonda 11% ətrili məhlul, 59% etil spirti var. Onlar iki hissəyə bölünür: çiçəkli və gigiyenik.

Ətriyyat istehsalı da özünə məxsus texnoloji prosesin məhsuludur. Beynəlxalq aləmdə tətbiq edilmiş texnologiyanın özü də bir-birindən fərqlənir. Başqa sözlə izah etsək ətir istehsalı bir sıra əməliyyatlardan, yəni kompozisiya tərkibindən, onun spirt içində əridilməsindən, durulmasından və yetişməsindən, süzülməsindən, şüşələrə tökülməsindən, yaraşığa salınmasından ibarətdir.

Kompozisiya tərtibi müxtəlif ətirli maddələrin əvvəlcə hazırlanmış resept üzrə qarışdırılması deməkdir.

Bu əməliyyat ətir istehsalında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir; ətrin kompozisiyasına, bəzən onlarla ətirli maddələr daxil edilir. Bu qədər çoxlu miqdarda ətirli maddələrin tətbiq edilməsi nəticəsində ətirərdən istifadə edilən zaman bir növ ətirin iyi alınır.

Gigiyenik əhəmiyyəti olan ətriyyat mallarında, məsələn üçlük odekalonda və ətirli sulara kompozisiya tərtibatı xeyli sadədir: burada kompozisiya elə tərtib edilir ki, odekalonun yaxud ətirli suların iyi tez uça bilsin. Tərtib edilmiş kompozisiya spirdə əridilib müəyyən təmərküzə çatınca içərisinə destillə suyu qatılır. Ayrı-ayrı hallarda buna bu və ya digər üzvu boya qatılır və beləliklə də, ətrin yaxud odekalonun rəngi yaxşılaşır. Alınan məhsul uzun müddət hermetik bağlı xüsusi bəklərdə saxlanılır. Saxlanan zaman kompozisiya yetişir, ətirdə və odekalonda mürəkkəb kimyəvi proseslər gedir ki, bunun da nəticəsində ətir və odekalon özünə xas olan iyi kəsb edir.

Ətir və odekalaon yetişdikdən sonra, spirdə tamamilə əriməyən maddələrdən azad etmək üçün süzülür və xüsusi maşınlar vasitəsi ilə müəyyən formalı və ölçülü şüşələrə doldurulur.

Geniş çeşidli mal satan mağazalarda həmişə istehlakçılarının sayının çox olduğunu şahidi olmuşuq. Mal çeşidi illər keçdikcə artır, yeniləşir və

təkmilləşir. Çeşidin artmasına təsir edən amillər müxtəlifdir. Onların bazar iqtisadiyyatı dövründə istehlakçı tələbinə uyğunluqdur. əgər malı olan ondan istifadə edən yoxdursa, onun çeşidinin genişlənməsinə ehtiyac da yoxdur. Müasir dövrdə deyilənləri nəzərə alaraq mal çeşidini əvvəlki kimi iki yerə ayırmaq istərdim. Yəni sənaye çeşidi və ticarət çeşidinə müasir dövrdə ölkələr arasındakı geniş əlaqələr ayrı-ayrı ölkələrdə ticarət çeşidini hiss olunduğu qədər artmasına səbəb olmuşdur.

Bu göstəricini ətriyyət mallarının çeşidində də aydın görmək mümkündür. Ətirli maddələrin tərkibindəki ətir iyi verən maddələrin, spirtin müxtəlif olduğunu nəzərə alsaq, bu malların da çeşidinin tərkibdən asılı olaraq dəyişdiyinin şahidi olarıq.

Ətir tərkibində 5%-dən 15%-ə qədər ətirli maddə olan qarışıqdır. Onun tərkibindəki əsas qarışıqlardan birini spirt təşkil edir. Onun çeşidinin dəyişməsinə spirt də təsir edir. Onların tərkibində ən azı 71% xalis spirt olur. Lakin onun elə nümunələri vardır ki, onların tərkibindəki isə 95%-ə qədər spirt olur.

Ətirələrə verilmiş adlarda onun çeşidinə təsir etməklə ətir iyi verən gül adlarını özündə birləşdirir. Əvvəllər olduğu kimi son illərdə ətirilər üçün bəzi istehsal məəsisələri fantastik adlar seçirlər. Deməli, ətirələrdə fantastik adlardan da istifadə etmək mümkündür.

Çiçək adları daşıyan ətirələrə çiçək ətiri deyilir. Çiçək ətirlərinin çeşidi demək olar ki, çoxluq təşkil edir. Belə ətirələrə “Yasəmən”, “Bənövşə”, “Qızıl gül” və başqa adlarda olan çiçək ətirləri aiddir. Hər növ ətir müəyyən çiçəyin öz iyini verməlidir. Şərti ad qoyulan ətirələrə fantastik ətirilər deyilir. Belə ətirlərin iyi bu və digər çiçəyin iyini xatırlatmır. Lakin bu ətirilər xoşa gələn bir iyə malik olurlar. Bu qrupa aid ətirlərin iyinin xarakteri və tündlük dərəcəsi çox müxtəlifdir. Bəzən tünd ətirilər zəif, necə deyərlər, tərəvətli ətir bir-birindən şərti mənada fərqlənir. Tünd iyli ətirələrdən “Kala”, “Aysberq”, zəif tərəvətli ətirələrdən “Kenzo”, “Ellada” və s. göstərmək olar.

Yuxarıda göstərilmiş qruplaşdırmadan asılı olmayaraq ətirlərin qruplaşdırılmasında başqa üsullarda tətbiq edilir. Ətir iynin xüsusiyyətindən asılı olaraq ətirilər belə qruplaşdırılır:

“Экстра”, “А”, “В”, «Б».

«Экстра» qrupuna aid olan ətirlərin kompozisiya tərkibi 10-50% xoş iyli maddələrlə zəngin olur. Onun tərkibində su olmur. Fantastik iyli belə ətirilər 60 saat, gül ətirli ekstraktlar isə 50 saat öz iyni saxlamalıdır.

Dəyanətli belə ətirlərin tərkibindəki fiksatorlat qətran, heyvanat mənşəli ətirli maddələrlə zəngindir. “Ekstrat” ətirli bədii tərtibli taralarda futlyar və yaxud karobkalarda istehlakçılara çatdırılır.

Bu qrup ətirilərə: “Davidov”, “Kenzo 999” və s. aiddir. Ətirli maddənin uzun ömürlülüyü 30 saatdan az olmamalıdır. Bu qrupa əksəriyyətcən çiçək iyi verən ətirilər aiddir.

Geniş çeşidli bu qrupa “Xloe”, “Dior”, “Sanel”, “Jador”, “Nuray”, “Versace”, Corci Armani”, “Miss dior”, “Qucci”, “Koko Sanel”, “Rici-Rici”, “Eklat” və s. aiddir. Bəə ətirli maddələrin birbaşa dərinin üzərinə sürtmək məsləhət görülmür. Çünki, onlar dərinin qurumasına səbəb olur, dəridə zədələnmələrə səbəb olur.

Maye ətirilər ilə yanaşı quru və bərk ətirli maddələrdə istehsal edilir.

Quru ətirilər. Quru ətirilər gül, ətirli yarpaqlar, toxum, hətta onların doğranmış qarışıqlarından hazırlanır. Quru ətirilər ipək torbalara doldurulur, uzun müddətli paltar saxlanılan şkaflarda saxlanılır ki, onların ətir iyi ilə zənginləşməsi üçün şərait yaradır.

Ətirilər qrupuna daxil olan “Ekstra”, “А”, “В” və odekalonlar üçün nəzərdə tutulmuş “Ekstra”, “А” qruplu malların sənədində göstərilmiş müddət başa çatdıqda da onların xoş iyi həmin tənziplərdə hiss olunmalıdır. Onların istehsalında tətbiq edilmiş spirtin tündlüyü 20⁰C –də spirtomerin köməyilə müəyyən olunur.

Qəribədir ki, ətirli maddənin miqdarı isə yalnız mübahisəli olanlardır. Onların texniki sənədlərdə yazılmış üsulları yoxlanılır. Əgər ətirli maddələr tələbata cavab vermirsə, yəni onun fiziki-kimyəvi göstəriciləri texniki sənəddən uzaqlaşsın (tündlüyü, iyi, dəyanətliyi, təmizliyi, ətirli maddənin, faizi) bütün partiya çıxdaş edilir.

Müasir dövrdə isə ətirilər, odekalon və ətirli sular, dizinfeksiya edici dezodorantlar müasir üslubla qablaşdırılır, markalanır və xüsusi flakonlara, tubiklərə doldurulur. Ona görə də onların istismarı, qablaşdırılması və markalanması xüsusi qaydalara əsasən yoxlanılır.

Onlar sıxılmış havanın köməyi ilə çilənir. Deməli, onun istismarı da müxtəlifdir. Misal üçün “Orifleym” firmasının mağazalarında bunun əyani şahidi olmaq olar.

Məlum olduğu kimi, mallar vaxtı ikən sortlaşdırılıb onların keyfiyyət göstəricisinə görə, onları müxtəlif sortlara ayırırdılar. Sort onun yararlılıq həddini təyin edərdi. Müasir dövrdə isə onun keyfiyyəti və yararlılıq həddi müəyyən edilib ona sertifikat verilir.

Məlumdur ki, bu gündə ətriyyat malları keyfiyyət etibarını liə sortlara bölünür. Ticarət müəssisələrində ətirli malların keyfiyyəti, zahiri müayinə və şüşəni aşmadan iyinin müəyyənləşdirilməsi yolu ilə yoxlanılır. Ona əsasən ətriyyat mallarının keyfiyyət şərtləri aşağıdakılardan ibarətdir.

- a) ətir və odekalon temperaturu 5⁰-dən yuxarı olan binalarda tamamilə şəffaf, çöküntüsüz və xıltsız olmalıdır;
- b) bütün ətriyyat növləri normal və həmin növ üçün tipik rəngdə olmalıdır;
- c) hər növ ətir, odekalon və ətirli suların iyi xoş və hər növ özünə görə xarakterik olmalıdır;
- d) ətriyyat şüşələri qşursuz (qovuqsuz), dalğasız və s. və səthində yonulma izi olmamalıdır; şüşələr səliqəli tıxanmalı və düzgün tərtib olunmalıdır.

Ətriyyat mallarının keyfiyyəti laboratoriya üsulu ilə yoxlanıldıqda ətir və çiçək odekalonu iyinin davamlılıq dərəcəsi, onların tərkibindəki aromatik maddələrin və spirtin miqdarı müəyyənləşdirilir.

Ətirli maddələrin markalanmasında da bazar iqtisadiyyatı dövründə dəyişikliklər edilir. Yəni markalanma zamanı bizə məlum olan mal məmulatı da etiketdə göstərilərsə də fərqlənmə onların bu gününə də təsadüf edilir.

Markalanma zamanı hər şüşəyə etiket yapışdırılır. Həmin etiketdə məmulatın adı, istehsal olunduğu yer, həcmi, bəzilərinin üzərində başqa məmulatlar, müəssisənin şərti işarəsi göstərilir. Buraxılma tarixi yenə də öz yerini mal üzərində möhkəmlətməlidir. Lakin qiymətin mal üzərində göstərilməsi mümkün hesab edilmir. Buna səbə isə bazar iqtisadiyyatı mal satışında qiymətin çox asanlıqla dəyişməsi ilə izah edilir. Dövrün tələbindən asılı olaraq markalanma nəinki ətirli malların etiketində, hətta onların taralarında və xarici taralarının üzərində də aparılır. Ümumi məlumatla yanaşı, xarici taranın üzərində daxilə olan malların sayı, ümumi çəkisi göstərilir. Xarici taranın üzərində də müəssisənin embleması əsas yerlərdən birini tutur.

Markalanma zamanı malın daşınma halları da nəzərə alınır. Yəni onu dəmir yolu, su yolu ilə daşımaq olar. Müxtəlif hadisələrin qarşısını almaq üçün taranın üzərində xüsusi su keçirməyən lent çəkilir və yaxud ətirliyə özləri belə örtüklə örtülür.

Ətir, odekalon və ətirli suların hər biri xüsusi fərdi taralarda qablaşdırıldıqdan sonra onların 5-20 ədədi bir qutuya yığılır. Qutularda ayrı-ayrı gözlər olmadıqda hər şüşə qabaqca kağıza bükülüb, xarici taraya yığılır. Qutuya 5 şüşə qoyulduqda onların 3 ədədi kartona bükülür ki, qalmış iki şüşənin bükülməsinə ehtiyac qalmır. Bu mallar şüşə, metal, keramika və yaxud plastik kütlədən olan fərdi taralarda qablaşdırıla bilər. Ona görə də onların xarici taralarda qablaşdırılmasında fərq var.

Bir çox ətir və odekalonlar bəzi tərtibatlı qutularda qablaşdırılır. Son illərdə onların demək olar ki, əksəriyyəti ayrazol qablaşdırılmaya əsasən qablaşdırılır. Belə halda flakonun başlığında çiləyici başlıq yerləşdirilir. Ətir və odekalonun başlığı sıxıldıqda çiləyici propilen qazın köməyi ilə maddə çox asanlıqla çilənir. Bu məqsəd üçün ziyansız kimyəvi spirt qaz hesab edilən freon istifadə edilir. Belə ətirlərin hətta 30 ədədi bir karton karobkada qablaşdırıla bilər. Hətta onların qalaq hissələri salafan örtüklə örtülür və lentlə bəzədilir. Ümumi taranın üzərində onun yuxarı hissəsini göstərmək məqsədilə “Yuxarı” sözü yazılır.

Ətirli malların saxlanması xüsusi qaydalar tələb edir. Çünki, onun tərkibində spirtin tündlüyü 96%-ə çatır ki, bu da isti havada onun həll etmə qabiliyyətini artırarsa da, spirtin uçma imkanları da çoxalır. Deməli, isti hava şəraiti duxunun keyfiyyət göstəricilərinə müsbət təsirlə yanaşı, mənfi göstəricilərə də malikdir. Əksinə, ətraf mühitdə havanın soyuması ətirin çökməsinə, məhlulun iki hissəyə ayrılmasına səbəb ola bilər. Buna görə də ətirli maddələr qablaşdırılmış taralarda temperaturu 5-10⁰C olan ambarlarda nisbətən qaranlıq, yəni günəş şüasından qorunmuş, altlıqlar üzərinə yığılıb saxlanmalıdır.

Onların tərkibini nəzər alaraq, yanğına qarşı təhlükəsizlik qaydalarına tam əməl olunmalıdır. Onun tərkibindəki spirtin uçması təhlükənin yaranmasına səbəb ola bilər. Buna görə vaxtlı-vaxtında onlar yoxlanılır. Saxlanma zamanı onları zəhərli və kəskin iyə malik olan kimyəvi maddələrdən və ərzaq məhsullarından aralı saxlamaq məsləhət görülür. əsasən onların saxlanmasında standart tələblərinə əməl edilməlidir.

NƏZƏRİ HİSSƏ

I.1.ƏTRİYYAT MALLARININ İSTEHLAK XASSƏLƏRİ

Ətriyyat mallarının istehlak xassələri aşağıdakılardır:

- funksional xassələr;
- estetik xassələr;
- təhlükəsizlik xassələri;
- etibarlılıq xassələri;
- ergonomik xassələri. [1]

Funksional xassələr.

Funksional xassələr ətriyyat mallarının əsas təyinatı ilə müəyyən edilir. Ətriyyat mallarının əsas təyinatı dəriyə, saça, geyimə, havaya xoşagələn qoxu verməkdir.

Ətriyyat kompozisiyası müxtəlif uçuculuq qabiliyyətinə malik olan ətirli maddələrdən yaradılır. Buna görə də ətriyyat məhsullarının iyi əvvəldən axıra qədər eyni olmur.

Ətriyyat mallarının iyi 3 mərhələdə yayılır ki, bunlar da tədricən biri digərinə keçir: başlanğıc mərhələ, əsas mərhələ, qalıq mərhələsi.

İyin davamlığı – ətriyyatın hər hansı səthə çəkilməsindən başlayaraq uyğun məsafədən iyin hiss olunması davamlığıdır. Bəzi xarici ölkələrdə iyin davamlığı dedikdə iyin tam hiss olunması üçün lazım olan müddət nəzərdə tutulur. Ətirliyin (duxu) iyin davamlığı 7-8 saat olur. Müşahidələr göstərir ki, qabaqcıl şirkətlərin istehsal etdiyi ətirliyin qalıq iyi bir-neçə sutka ərzində hiss olunur.

İyin davamlığına ətirli maddələrin buxarlanması (uçması) təsir edir. Uçucu maddələrdən yaradılmış qatışıq yüksək buxarlanma sürətinə malik olur və ətir az davamlı alınır. Süni olaraq (qouryucuların tərkibə daxil edilməsi ilə) ətirli

maddələrin buxarlanmasını ləngitmək və iyin davamlılığını yüksəltmək mümkündür.

Çox hallarda ətirli iyin davamlılığını onların tərkibindəki cövhər qatışıqlarının miqdarının yüksəldilməsi yolu ilə əldə edirlər. Lakin ətirli maddələrin cövhər tərkibinin yüksəldilməsi həmişə lazımi effekt vermir, iy kobudlaşır, qoxunun zərifliyini, incəliyini itirir.

Odekalonlar və ətirli sular (gigiyenik ətriyyat) üçün iyin istehlak davamlılığı yüksək olmamalıdır, belə ki, onların əsas təyinatı təravətləndirici və dezinfeksiyaedici təsirdir.

Kosmetik vasitələrin əsas funksiyası – dərinə, saçları, dişləri təmizləmək, dərinə nəmləndirmək və qidalandırmaq, saçları və dırnaqları möhkəmləndirmək; soyuqlamanı aradan qaldırmaq; insanın xarici görünüşünə gözəllik verməkdən ibarətdir. Dekorativ kosmetika üçün əsas funksional xassə rəngdir.

Təyinatından asılı olaraq kosmetik vasitələrin yerinə yetirdikləri funksiyalar müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, şampunlar üçün bu – yuma və köpüklənmə qabiliyyətidir; dırnaq lakları və emalları üçün adgeziya, quruma qabiliyyətidir və s.

Estetik xassələr.

Ətriyyat mallarının estetik xassələri mayenin xarici görünüşü, onun şəffaflığı, rəngi, qablaşdırmanın forması və dizaynı, markalanmanın keyfiyyəti, üslub istiqamətidir. [2]

Ətriyyat mayesinin şəffaflıq cövhər qatışıqlarının spirtdə tam həll olunmasından asılıdır. Ətriyyat imtehsalında zərif süzgəclərin tətbiqi tamamilə şəffaf ətirli maddələrin alınmasına imkan verir.

Ətriyyat mayesinin boyanması qatışıqların, boyaqların rəngindən asılıdır. Vacib şərt ki, istifadə olunan üzvi boyaqlar suda yaxşı həll olunan və parçada çətin gədən ləkələr yaratmayan olsunlar.

Qablaşdırmanın dizaynı ətriyyat mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinə, onun rəqabət qabiliyyətinə təsir edən mühüm amildir. Belə ki, bu çox vaxt ətir seçimində əsas istehlak göstəricisinə çevrilir. Məşhur firmaların ətriyyat mallarının bir qisminə dəyərin 70%-i ətriyyat tarasının – ətir qabının (flakon) payına düşür.

Ətirin estetik və emosional olaraq qavranılmasında əsas rol ətir qabına məxsusdur. Ətir qabları yüksək incəsənətin xüsusi sahəsidir. Onun əsas məqsədi dəqiq forma xətləri, həcm və rənglərlə «uçucu» qoxu haqqında istehlakçıda ilkin təəssürat yaratmaqdır. Qablaşdırma dizaynının məqsədi təkəcə ətriyyat mayesinin qoxusunun xarakterini əks etdirməkdən ibarət deyil, həm də onda yeni fikir çalarlarının olmasını xəbər verməli, gizli tərəflərin olmasını nəzərə çarpdırmalı, ona özünəməxsus nə isə əlavə etməlidir.

Müasir dövrdə ətir qabları dizayn üslubuna görə aşağıdakı növlərə bölürlər.

Minimalistik dizayn – ətir qablarının forması sadədir, qabarıqdır, bəzəksizdir. Qablar daşdıqları ətriyyatın qoxusuna uyğundur – sadə, təmiz və davamlı. Tutqun örtülü şüşə və metalın birləşməsi tərəvət və sərinlik hissi yaradır, əsəbləri sakitləşdirir, yorğunluq hissini azaldır.

Qoxuları: «CKB» (si key bi), «CK One» (si key van), «Contradiction» (kontradikşn), «Cool water woman» (kul vater vuman), «Paco» və «Paco Energy» və s.

Həssas dizayn - qabların forması üçbucaqlı, çoxbucaqlı, piramida, konus formasında olur, sakit üslubu xarakterizə edir. Vəziyyətdən və şəxsiyyətdən asılı olaraq ənənəvi, həssas və ya ekstravaqant qavranıla bilən.

Qoxuları: «Chamrs Elyses» (Şamz Elize), «Tresor» (Trezor).

Zərif dizayn – düzbucaqlı və ya kvadrat formadır. Bu qablar elə təsir bağışlayır ki, sanki onun içərisində nə isə çox qiymətli və nadir bir şey var. Onlar çox zərifdir, öz məzmunu haqqında tez təəssürat yaradır: bu ətir qabları daha çox klassik və ciddi qoxulu olur.

Qoxuları: Kelvin Klyayndan «Eternity» (Etenniti), Şaneldən «Allure» (Alyur) və b.

Ciddi dizayn – uzadılmış, çox sadə və lakonik formadır. Bu müasir üslubdur, cəld həyat tempi əhval-ruhiyyəsi yaradır. Belə formalı ətir qabının iş stolunun üzərində də yeri var, zərif çantada da.

Qoxuları: Quççidən «Envy» (Envi), Elizabet Ardendən «5th Avenue» (5-ci Avenyu), Yoci Yamatotodan «Uoghi» (Yoci).

Eksentrik dizayn – möcüzəli, ekstravaqant formaya malik olur, qeyri-adi qoxuya malik olması təəssüratını yaradır. Orijinal qablar oyunçaq, yaxud dekorativ element təsiri bağışlayır, hətta boş qabı belə məftun edir.

Qoxuları – «Le Roi Soleil» (Le rua soleyl), Salvador Dalidən «Sonia Rykiel» (Sonya Rikel) və başqaları.

Romantik dizayn – oval, dairəvi, həcmli yaxud yastı formalara malik olur ki, bunlar da qadın siluetini xatırladır.

Dairəvi formalı qabı əldə tutmaq çox rahatdır. Bu formada məhəbbət və qadınlıq hissi birləşərək sakitlik və harmoniya yaradır. Bu ətirilər daha çox «əsəbsakitleşdirici» vasitə kimi qavranılır.

Qoxuları – Esti Lauderden «Pleasures» (Pleje) və «Beautiful» (Byutəful), Xloedən «Innocence» (İnnokəns) və b.

Ətriyyat və dəb. Ətriyyat da geyim kimi dəbin dəyişkənliyinə məruz qalır. Lakin çox tez-tez dəyişmir.

«Mərhələli» qoxular ətriyyatda təxminən 7-10 ildən bir yaranır. Ətriyyatda dəb ənənəsi özünü müxtəlif dövrlər üçün üstün tutulan ətirələrin xarakterik xassələrinin ictimailiyində (ümumiliyində) göstərirdi.

60-ci illərin sonu, 70-ci illərin əvvəllərində bunlar yarpaq və ot iyli «yaşıl» qoxu xarakterinə malik gül ətirləri olmuşlar. 1977-ci ildə «Opium» qoxusu yaradıldı, bu qoxu «Magi» ətirələrində inkişafını tapdı. Bu ətirilər Şərqi tipli qoxularla zəngin idilər. 80-ci illərin ortalarında dəri, qətran, oduncaq, şipr çalarlı emosional qoxular dəbdə üstünlük təşkil etməyə başladı. 80-ci illərin sonunda

isə dəbdə geniş bitki çalarları yayılmağa başladı. Bu ətirlərdə bitki qoxuları, çiyələk, qarpız qabığı qoxuları, meyvə notları üstünlük təşkil edirdi. Amerika istiqamətli ətirilər «Eternity» (Eterniti), «Meçta» (Meçta), «Rozoviy opal» (Rozoviy opal) daha çox dəbdə idi.

Son dövrlərdə ətriyyatda fransız və amerikan üslubları bir-birini əvəz edir. Fransız üslubunda – ətir öz qoxusunu tədricən açır, amerikan üslubunda isə tez. Amerikan üslubunda ətir öz qoxusunu birbaşa açaraq şirin, şirin-gül tipli olur və işgüzar həyat üçün nəzərdə tutulur.

Kosmetika mallarının estetik xassələrinə onların xarici görünüşü, tərkibi, iyi, məhlulun rəngi, qablaşdırmanın dizaynı, məlumatın ifadəliliyi, üslub istiqaməti aiddir.

Kosmetika mallarının üslubu məmulatın məzmunu ilə xarici tərtibatının qarşılıqlı əlaqəsində əks olunur. Bir çox mallar üçün firma üslubu xarakterikdir. Bu dəqiq ifadə olunmuş vahid üslubdur ki, firmanın imicini müəyyənləşdirir və ən çox qablaşdırmanın fərdi tərtibatında özünü göstərir.

Dekorativ kosmetika dəbin təsirindən asılıdır ki, o da çox şıltaq və dəyişkəndir.

Təhlükəsizlik xassələri.

Ətriyyat malları müxtəlif maddələrdən təşkil olunmuşdur ki, bu da insan dərisi üçün təsirsiz deyil – yüksək tündlüyə malik spirt ətirli maddələr dəridə qaşınmalar və qıcıqlanma (allerqiya) yarada bilər. Ətriyyat sənayesi qıcıqlanma yaradan ətirli maddələrdən istifadə etməməyə çalışır. Ətriyyat maddələrinin insan orqanizminə təsiri problemləri üzərində işləyən elmi-tədqiqat institutları fəaliyyət göstərir. Lakin qıcıqlanma fərdi reaksiya olduğuna görə onu tamamilə istisna etmək mümkün deyildir. [3]

Ətriyyat malları təhlükəsizlik göstəricilərinin ekspertizasından keçərək sertifikatlaşdırılmalıdır.

Kosmetika mallarının istehlakçılar tərəfindən istifadəsində təhlükəsizlik xassələrinə olan tələblər daim artır və onların yeniləşməsi vacib amilə çevrilir.

Onların təhlükəsizliyi kimyəvi, sanitar-gigiyenik və yanğından mühafizə səviyyəsi ilə təyin edilir.

Kimyəvi təhlükəsizlik kosmetika mallarının tərkibində zəhərli elementlərin, qadağan olunmuş boyaqların, konservantların və başqa əlavələrin mövcudluğundan asılıdır. Sanitar-gigiyenik təhlükəsizlik – kosmetika mallarında müxtəlif formada zədələnmələr yarada biləcək riskli hallara yol verilməməsidir. Belə ki, kosmetik vasitələrin tərkibindəki maddələr mikroorqanizmlər üçün qida mənbəyi ola bilər. Bir çox kosmetika növlərinin tərkibində suyun çox olması onların inkişafı üçün münbit şərait yaradır. Kosmetik vasitəyə mikroorqanizmin düşməsi onun keyfiyyətinin kəskin pisləşməsinə səbəb olur. Bu zaman məmulat satış görkəmini itirir. Təhlükəsizlik göstəricilərinin yol verilən həddən yüksək olması məhsulu «təhlükəli mala» çevirir.

Yanğın təhlükəsizliyi – tərkibində tezalışan həlledicilər olan və çiləyici ilə qablaşdırılmış mallar üçün xüsusilə vacibdir.

Etibarlılıq xassələri.

Ətriyyat mallarının etibarlılığı dedikdə onların öz keyfiyyətini lazımı müddətdə qoruyub saxlama qabiliyyəti nəzərdə tutulur. [3]

Saxlanma, daşınma və istifadə zamanı ətriyyat mayelərində fiziki-kimyəvi proses gedir ki, bu da istehlak xassələrinin pisləşməsinə, keyfiyyətin aşağı düşməsinə səbəb olur. Ətriyyat mallarında vacib etibarlılıq göstəricisi iyin, şəffaflığın, rəngin dəyişməməsidir. Onların istehsalçıları 12 aydan 3 ilə qədər müddətdə keyfiyyətin dəyişməməsi barədə təminat verirlər. Lakin bu zaman daşınma və saxlanma qaydalarına əməl olunmalıdır.

Bəzi mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, ətirilər ötən müddət ərzində yalnız öz qoxularını yaxşılaşdırırlar, bunu ona bənzədirlər ki, üzüm şərabları, likörlər uzun müddət saxlanılan zaman öz xassələrini yaxşılaşdırırlar. Başqaları hesab edirlər

ki, ətirləri 3-5 il saxlamaq olar, bundan sonra onların qoxuları yalnız kəskin turş iyi xatırladır.

Təcrübə isə bunları göstərmişdir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərindəki ətirlər çox uzun müddət saxlanması zamanı iyinin dəyişməməsi ilə fərqlənirdi. Köhnə firmaların əmtəə siyahılarında göstərilirdi ki, ətirlərin iyi uzun müddət saxlanma zamanı yaxşılaşır, lakin onları yüksək hərarətdən və günəş şüalarından qorumaq lazımdır. Qədim qazıntılar zamanı aşkar edilən ətriyyat qabları iyini bu günə qədər saxlaması heyvətəmizdir.

Qeyd olunanlarla müqayisədə müasir ətriyyatlar öz qoxusunu uzun müddət saxlaya bilmir. Çoxsaylı sınaqlar göstərmişdir ki, elə ətirlər var ki, hətta 6-8 ay saxlandıqdan sonra öz qoxunu pis mənada dəyişir. Bu faktı aşağıdakı kimi izah etmək olar. Müasir dövrdə ətriyyatda cövhər qatışığının miqdarı yüksəlmişdir. Onun əsas hissəsini sintetik ətirli maddələr təşkil edir ki, onların da reaksiya qabiliyyətli olmaları nəticə etibarlı ilə cövhər qatışığının yüksək kimyəvi davamsızlığına gətirib çıxarır.

Ətriyyat mallarının keyfiyyətini qorunub saxlanılmasına saxlanma şəraiti, şüşəsinin rəngi və s. amillər təsir edir.

Erqonomik xassələr.

Bu ətriyyat mallarının istifadəsi zamanı rahatlıq və xoş təəssürat yaratmaq xassəsidir. Ətriyyat malları üçün bunlar ətir qablarının ölçü və formasından, bağlanma növündən asılıdır. Çiləyicili qablar istifadə üçün daha rahat hesab olunur.

Kosmetika mallarının erqonomik xassələri məmulatın konsistensiyaları (məsələn, kompakt kirşan (pudra) toz halındakı kirşandan daha çox istifadəyə rahatdır, maye tuş bərk tuşdan daha yaxşıdır); qablaşdırılması, istifadəni asanlaşdıran ləvazimatlarla (tuş üçün firçanın növü, kirşan üçün süngər materialının növü, dekorativ kosmetika qabında güzgünün olması və s.) müəyyən edilir.

Erqonomik xassələri yaxşılaşdırmaq istiqamətində həmişə axtarışlar aparılır.

Istənilən firma ilkin yaradılan cövhər qatışıqının əsasında öz variantını hazırlaya bilər və bu saxtalaşdırma hesab olunmayacaq. Məsələn 1977-ci ildə «Iv Sen Loran» firması «Opium» ətrini buraxdı. Bunun əsasında «Jhanel» firması «Koko», «Karl Laqerfeld» firması «KL» ətirliəri ilə dünyada məhşur oldular. Rusiyada isə bunun oxşarı «Maqiya» yarandı.

Ətir qatışıqı 90-a qədər və daha çox ətirli maddədən yaradıla bilər. Məsələn, «Krasnaya Moskva»(Krasnoe Moskva) ətiri 53, «Dcokonda»(Jakonda) ətiri 150-dən çox maddəyə malik olmuşdur. Bütün qatışıqın qurulması sxemi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir. Əvvəlcə ətriyyətçinin nə istədiyi haqqında aydın təsəvvürü yaranmalıdır.

Ətrin xarakteri və istiqaməti (gül, fantaziya, isti, Şərq və s.) təxəyyülü gerçəkləşdirmək üçün hansı maddələrin birləşdirilməsi müəyyən edilməlidir; sonra əsas (aparıcı) iy, başqa sözlə maddələrin xarakter və çalarını nəzərə almaqla leytmotiv seçilir; leytmotivin əsas iyunin tembrini dəyişən iyli maddə seçilir; son və ya harmonik doldurma üçün ətirli maddə, əgər lazımdırsa sabitləşdiricilər tərkibə daxil edilir.

1.2.ƏTRİYYAT MALLARININ KEYFİYYƏTİNİ FORMALAŞDIRAN AMİLLƏR

1.2.1. ƏTRİYYAT MALLARININ İSTEHSALINDA İSTİFADƏ EDİLƏN XAMMAL

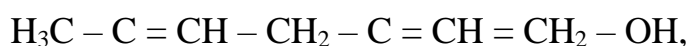
Ətriyyat istehsalında istifadə edilən xammallar. Ətriyyat malları istehsalında istifadə edilən əsas xammal bunlardır: ətirli maddələr, spirt, su və bəzən boyaqlar. Ətriyyat mallarının keyfiyyəti ətirli maddələr dəstinin seçilməsindən asılıdır. [4]

Ətirli maddələr – gözəl iyə malik olan üzvi birləşmələr və ya onların qarışığından ibarətdir. Ətriyyat istehsalında onlar iki qrupa bölünür: təbii və sintetik.

Mənşəyinə görə təbii ətirli maddələr bitki və heyvan mənşəli olur. Bitki mənşəli ətili maddələrə efir yağları, qətranlar, məlhəmlər (balğzam) və quru bitki xammalı daxildir. Efir yağları – bitki xammalından alınan tez uçan yağlı mayelərdir. Dünyada efir yağlarından alınan 3 min ətirli maddə məlumdur, lakin onlardan yalnız 1.5 mini öyrənilmişdir. 200-ə qədər efir yağlı bitki sənaye əhəmiyyətinə malikdir. Efir yağlarının miqdarı bitkilərdə 0.005-1.3%-ə qədər olur.

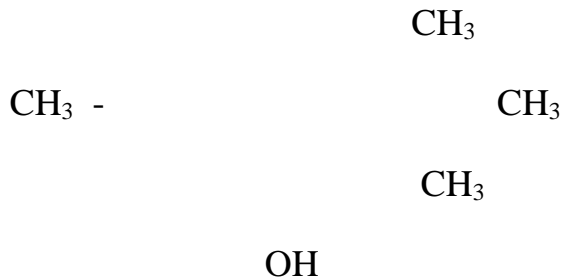
Efir yağlarının kimyəvi tərkibi çox müxtəlifdir. Onların tərkibində yüzdən çox efir, spirt, aldehid, keton və s. tip birləşmələr olur. Məsələn, gül yağından 226 birləşmə çıxarılmış və təyin olunmuşdur ki, bu birləşmələrdən 184-ü gül yağının tərkibində 1%-ə qədərdir. Bunların arasında 16 spirt, 14 turşu, 15 aldehid, mürəkkəb efir və başqa birləşmələr identifikasiya olunmuşdur.

Jasmin yağının tərkibində 100-dən çox narıvncı, portağal və lumudan alınan efir yağlarında 300-dən çox komponent vardır. Ancaq efir yağlarının hərəsində birinin və ya bir neçəsinin miqdarı çox olur və bu da yağın əsas iyini təyin edir. Məsələn, ətirşah yağının əsas tərkib komponenti geriniol – $C_{10}H_{18}O$:

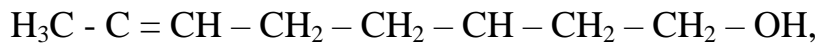

Nanə yağının əsas tərkib hissəsi mentol – $\text{C}_{10}\text{H}_{19}\text{OH}$:

Lumu yağının terpen – limonen $\text{C}_{10}\text{H}_{16}$, gül yağındakı – geraniol, tsitronello $\text{C}_9\text{H}_{19}\text{OH}$:

və başqaları.

Efir yağlarından ətyriyyat-kosmetika sənayesində ən çox istifadə olunanları aşağıdakılardır:

Anis – (razyana) – dünyanın hər yerində becərilir. Onun tərkibində 80-90% anetol vardır.

Azaliya yağı – yabanı bitən koldur. Yağın əsas tərkibi (35%) uçuculuğu az olan triterpen, seskviterpen və fenol quruluşlu birləşmələrdir.

Bazilik (reyhan) yağı – əsas tərkib hissəsi evqenol (60-70%) və izoevqenoldur.

Palıd lixenin rezinoidi – palıd, şam və yolka ağaclarında bitən lixendə olur.

Berqomot yağı – subtropik ölkələrdə, MDB-də və Zaqafqaziyada becərilir. Yağın tərkibində 40-49% linalilasetat vardır.

Qərənfil yağı – qərənfilin açılmayan butasından ekstraksiya və hidrodistillyasiya üsulu ilə alırlar.

Ətirşah yağı – ətirşahın təzə yarpaqlarından alınır. Yağın tərkibində 25-45% geraniol və 40-75% sitronellol vardır.

Ilanbaş bitkisinin yağı – tərkibində 30-70% sitrol və 25-30% geraniol vardır.

Iris (iris, zirə) yağı – iris (zirə) bitkisinin gövdəsindən ekstraksiya üsulu ilə alınır.

Koriandr yağı – tərkibində 60-70% linalool vardır. Onu koriandrın doğranılmış toxumlarından hidrodistillyasiya və həlledicilərlə ekstraksiya üsulları ilə alırlar.

Lavanda yağı – bunu lavandanın çiçəklərindən və təzə, yaşıl yarpaqlarından hidrodistillyasiya üsulu ilə alırlar – Tərkibində 36-60% linalilasetat vardır.

Ladan (buxur) yağı – buxurun budaqlarının qurudulmuş yonqarlarından etil spirti ilə ekstraksiya vasitəsilə alırlar. Onun tərkibi əsasən doymuş karbohidrogenlərdən, turşulardan, həmçinin ladana turşusu və onun metil efirindən ibarətdir.

Lumu yağı – Lumu qabıqlarından mexaniki presləmə və ya həlledicilərlə ekstraksiya üsulu ilə alırlar. Tərkibində 90% terpenlər, o cümlədən, limonen vardır.

Cövüz adaçayı (muskat şalfeyi) yağı – çiçəklənən adaçayından ekstraksiya və hidrodistillyasiya ilə alırlar. Tərkibi 42-65% linalilasetatdan ibarətdir.

Cöhənanənin efir yağı – qurudulmuş otundan hidrodistillyasiya üsulu ilə alınır, tərkibində 46-70% mentol vardır.

Gül yağı – gül ləçəklərindən petroley efiri ilə ekstraksiya və ya fermentləşdirilmiş çiçəklərindən hidrodistillyasiya ilə alınır. Tərkibində 30-36% sitronellol, 20% geraniol, 35-40% fenil etil spirti (beta-izomeri) vardır.

Cirə yağı – doğranılmış cirədən hidrodistillyasiya üsulu ilə alınır. Tərkibində 50-60% karvon, 30%-ə qədər limonen vardır.

Fenxel yağı – xırdalanmış fenxel məhsulunun hidrodistillyasiyasından alınır. Tərkibində 50-60% anetol vardır.

Ekvalipt yağı – ekvaliptin yarpaqlarından və yeni cüçərtilərindən hidrodistillyasiya üsulu ilə alınır. Tərkibində 40-82% tsineol vardır.

Efir yağlarının çoxu sintetik ətirli maddələr zavoduna verilir və burada o yağlarından fərdi birləşmələr çıxarılır.

Balzamlar. Balzamlar ağac qatranlarının efir yağlarındakı məhsulları olaraq yarım-maye maddələrdir. Qatran və balzamlar bəzi ağacların yarıqlarından axan maye məhsuldur.

Qatranlar – bərk, yapışqanlı axıntılardır. Bunlar suda həll olmur, skipidarda, spirtə həll olurlar. Tərkiblərində efir yağları olur. Əsas qatranlar aşağıdakılardır: buxur (ladan), qalban, mirra, stiraks (qaragünlük).

Ladan – Şərqi Afrika və Orta Şərqdə bitən burzer sülaləli tropik ağacların qabıq kəsiklərindən yığılır. Açıq sarı və ya narıncı rəngli maddədirlər, qızdırdıqda tünd bərk hala keçirlər.

Qalban – ferula tipli otvari bitkilərdən (Türkmənistan və İran dağlarında bitən) alınır.

Mirra – aromatik qatranlar «Commiphora mirrha» kolu gövdəsinin qabıq kəsiyindən alınır. Əsasən Afrikada, Asiyada, Ərəbistanda bitir. Tərkibində

«mirol» efir yağı vardır ki, bu antiseptik xassəyə malik olduğu üçün balzamlaşdırılmada da istifadə olunur.

Stiraks – Likvidambra ağacından alınan qatrandır. Vanil iyinə bənzər ağır ətirlidir.

Qatran və balzamlar öz xüsusi ətirliyindən başqa, ətriyyat məhsullarının iyini ağırlaşdırır və fiksator rolu oynayırlar, yəni kompozisiyada olan ətirli maddələrin uçuculuğunu tənzimləyirlər.

Qatran və balzamların şirə məhsullarından istifadə edirlər.

Heyvan mənşəli maddələr. Bu tip maddələr aşağıdakılardır: muskus, ambra, tsibet, kastoreum. [7]

Muskus – tünd palıdı rəngində dənəvari maddədir. Onu erkək kabarıq maralının daxili sekresiyasının qurudulmuş vəzilərindən alırlar. Bu marallar Şərqi Sibirdə yaşayırlar. At tərinin və sidiyinin iyini verir. Əsas tərkibi tsiklik ketonlardır. Spirtdə həll edib saxlanılan məhlulunun olduqca xoşa gələn iyi vardır. Muskusun iyi olduqca dözümlü, davamlıdır. Təbrizdə (Iran) yeganə, özünəməxsus «ətirli» məscid vardır. Bu məscidin divarlarının hörgüsündə muskus əlavə olunmuş məhluldan istifadə olunmuşdur və həmin iy indidə, yəni 600 il keçməsinə baxmayaraq, yenə hiss edilir.

Ambra – yaşıl boz rəngli, ladan iyi verən, yağlı mumabənzər kütlədir. Ambra kaşalotların daxilində və ayırmalarında olur. Onu okeanların səthindən müxtəlif ölçülü kəsiklər şəklində tapıb yığırlar.

Tsibet – Şimali Afrika və Asiyada yaşayan viverra erkək pişiyin ayırmalarıdır. Sarı rəngli, yapışqanlı, kəskin spesifik iyi olan kütlədir. Əsas tərkib hissəsi keton tsibetondur.

Kastoreum (gunduz mayesi) – qunduzların daxili vəzilərindən ayrılan mayedir. Yağlı, sarımtıl, qatran iyi verən maddədir.

Bunlardan başqa ətriyyatda heyvan mənşəli maddələrdən muskus siçovulunda ayırma mayesi istifadə edilir. Bütün bu maddələr ətriyyatda məhlul halında istifadə olunur. Bunlar iy bilmə orqanının hissiyyatını kəskinləşdirir və bununla da iyi dərk etmə müddətini artırırlar.

Fransa ətriyyatının məzac təbiəti (temperamentliyi) məhz onların tərkibində olan heyvan mənşəli ətirli maddələrin olması ilə izah edilir. Bunlarda «heyvan» iyinin olması ətriyyatın iyi ilə insan dərisinin arasında bir harmoniya yaradır və iyi insana məxsuslu edir. Bu maddələr çox bahalıdır və mikroskopik doza ilə istifadə olunur.

Bütün efir yağlı xammallar aşağıdakı qruplara bölünür:

- bitkinin toxumlarından alınan yağlar – buraya koriandr, anis, fenxel, tmin və s. aiddir;
- bitkinin yarpaqlarından və otlardan alınan yağlar – bazilik, evkalipt, dəfnə və b.;
- güllərdən alınan efir yağları – qızıl gül, lavanda, şalfey, yasəmən;
- bitkinin kökündən alınan efir yağları – air, iris;
- efir yağlarının digər növləri

Quru bitki xammalları – bitkinin ətirli hissəsinin qurudulması yolu ilə alınır, spirtli jövhər formasında istifadə edilir. Elə bitkilər mövjudur ki, onların efir yağları yalnız qurudulma və uzun müddət saxlanma üsulu ilə alınır. Belə ki, ətirli iyi fermentativ prosesin baş verməsi nəticəsində yaranır.

Quru, spirtli bitki xammalları ətirlərin ən qiymətli tərkib hissəsi hesab edilir və tam davamlı iy yaradır.

Qətranlar və məlhəmlər. Ən qədim ətriyyat xammalı hesab olunur. Mirra, ladan və qalban hələ qədim Misirdə istifadə edilmişdir. Qətran və məlhəmlər bəzi ağajların kəsiyindən axan məhlullardan alınır. Qətranlar bərk,

yapışqanlı maddə olub, suda həll olmur, yalnız skipidar və spirtdə həll olur, tərkibində efir yağı vardır. Qətranlara ladan, qalban, mirra, stiraks və s. aiddir.[6]

Məlhəmlər – yarımmaye maddələrdir, tərkibində ətirli turşular olan ağac qətranlarının efir yağlarındakı məhlulundan ibarətdir. Qətran və məlhəmlər təkcə ona görə qiymətli deyillər ki, xüsusi iyə malikdirlər. Onlar ətirli qoxusunun davamlılığını yüksəldir, fiksator rolunu oynayır, başqa sözlə ətirli maddələrin kompozisyadan ayrılmasını tənzimləyir, ayrıca buxarlanmasına imkan vermir.

Sintetik ətirli maddələr – neftin, daş kömürün, ağacın, efir yağlarının kimyəvi emalı nəticəsində alınan məhsullardır. Onlar iki qrupa bölünür:

- xüsusi sintetik maddələr – bunlar daş kömürün, neftin, torfun kimyəvi emal məhsullarından üzvi sintez yolu ilə alınır;
- süni maddələr – bitki və heyvan mənşəli təbii efir yağlarından kimyəvi üsullarla fərdi maddələrin ayrılması yolu ilə əldə edilir.

Sintezin əsas məqsədi böyük gücə və davamlığa malik yeni ətirli maddələrin alınmasıdır.

Kimyaçı alimlər sintez yolu ilə təbiətdə analoqu olmayan fərdi ətirli maddələr əldə edirlər. Bu işə ətriyyat mallarının imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir.

Karbohidrogenlər.

Difenilmetan – benzoldan və xlorlu benzoldan sintez yolu ilə alınır. Təbii efir yağlarında tapılmayıb. Portağal və ətirşah qarışığı iyi vardır.

Limonen – sintez yolu ilə terpeneolun natrium bisulfat iştirakı ilə qızdırılmasından alınır. Lumu, cirə və b. efir yağlarının tərkibində tapılır.

Para-simol – müxtəlif terpenlərin dehidratasiyasından sintez olunur. Cırə, muskat, adaçayı bitkisi və digər efir yağlarında olur. Cırə iyinə malikdir. [4]

Spirt, su, boyaqlar, ətirsiz maddələr, onların köməkçi əhəmiyyəti:
Spirt – cövhər qatışıqının həlledijisi kimi tətbiq edilir. Bu məqsədlə 96.2 dərəcəli təmiz etil spirti istifadə edilir. Etil spirti ətirli maddələrin əksəriyyəti ilə uyğunlaşan xüsusi iyə malik olur. Uçuculuq qabiliyyətinə görə o, həllolma zamanı iyi gücləndirir, yetişmə prosesində iyə etil spirti eyni zamanda kimyəvi agent rolunu oynayır, axırncı iyin formalaşmasına böyük təsir göstərir.

Müxtəlif ətirli maddələr spirtdə həll olması və bunun nəticəsində cövhər qatışıqı eyni deyildir. Buna görə də ətir və odekolonların müəyyən növləri üçün müəyyən tündlük dərəcəsi təyin edilir ki, bu da qatışıqda su və spirtin müəyyən nisbətdə daxil edilməsi ilə əldə edilir.

Spirtlər.

Geraniol – gül, ətirşah, tsitronellol və lumu yağlarında və digər efir yağlarında tapılır. Gül iyi verir. [7]

Nerol – gül, ətirşah, berqamot və digər efir yağlarında olur. Sitrəlin reduksiyası və ya geraniolin izomerləşdirilməsi ilə alınır. Geranioldanda incə gül iyi vardır.

Sitronellol – sitalın katalitik hidrogenləşdirilməsindən və ya sitronellol yağından alırlar. Ətirşah efir yağında tapılır. Gül iyinə malikdir.

Terpineol – terpentin yağının (tərkibində 70% pinen olan) sulfat turşusu və toluolsulfoturşu ilə işlədilməsindən alınır. Yasəmən iyi vardır.

Linalol – koriandr, gül, portağal və başqa efir yağlarında tapılır. Koriandr yağının vakuumda fraksiyalı qovulması ilə alınır. İnci gülü (landış) iyi verir.

Benzil spirti – tuberoza gülünün yağında tapılır. Benzil xloridin paltar sodası məhlulu ilə sabunlaşdırılması və sonrakı təmizlənmə ilə alınır. Zəif aromatik iyi vardır.

β -Feniletıl spirtı – benzol və etilen oksidindən alüminium xlorid katalizatoru iştirakı ilə sintez olunur. Efir halında ətirşah yağında tapılır. Duru məhlul halında gül iyi verir.

Fenil propil spirtı – efir halında qatranlarda, balzamlarda və Amerika stıaksında tapılmışdır. Fenilpropenil aldehidinin katalitik hidrogenləşdirilməsindən alırlar. Zəif qiatsint iyi verir.

Su – müxtəlif rol oynayır: həlledici rolu, tərkib rolu, çox hallarda isə eyni zamanda hər iki funksiyanı yerinə yetirir.

Su xammalın ekstraktiv maddələrini (üzvi turşular, boyaq maddələri və s.) həll edir. Su tündlüyü aşağı salmaq üçün spirtı əvəz edir. Suyun keyfiyyəti ətriyyat malının keyfiyyətinə güclü təsir göstərir. Yaxın vaxtlara qədər ətriyyat üçün distillə olunmuş su ən yaxşı əlavə hesab edilirdi.

Müasir dövrdə isə yaxşı təmizlənmiş orta codluqlu su (7 mq-ekv/l) istifadə edilir. Əgər suyun codluğu çox olarsa, ətriyyat mayesinin rəngində xoşagəlməz tutqunluq yaranar. Yüksək keyfiyyətli ətriyyat mallarında yalnız distillə suyu istifadə edilir.

Boyaqlar. Ətirələrin və odekalonların rəngi cövher qatışığının rəngindən asılıdır. Əgər onların təbii rəngi estetik tələblərə cavab vermirsə, spirtə suda həll olan üzvi boyaq əlavə edirlər. Onlar təbii və sintetik ola bilər. Boyaqlara aşağıdakı tələblər qoyulur: [8]

- yüksək boyama qabiliyyəti;
- zərərsizlik;
- iyin olmaması.

Ətriyyat malları üçün rodamin, yaşıl turşu, bənövşəyi antraxin və s. Boyaqlar istifadə edilir.

Köməkçi təyinatlı ətirli maddələr

Bu qrup maddələrə benzilbenzolat, dietilftalat, dipropilenqlikol və s. aiddir. Onlar iy yaranmasında iştirak etmir, köməkçi rolunu oynayır, qatışıqın buxarlanmasını azaldır.[9]

1) Ətriyyat mayesinin tərkibinin yaradılması. Ətriyyat mallarının tərkibinin yaradılması zamanı əsasən estetik, iqtisadi və texniki tələblərdən çıxış edilir. Estetik tələblər dəbin istiqamətini nəzərə almaqla istehlakçı tələbləri ilə şərtləşir. Texniki tələblər məmulatın hazırlanması zamanı texnoloji proseslərin aparılması şərtlərinə qoyulan tələblərdir. Malın istehsalının iqtisadi məqsədəuyğunluğu da vacib şərtidir.

2) Qatışıqın spirtə həll olması, digər maddələrin daxil edilməsi. Maddələrin qarışdırılması tutumu 100-dən 16 min litrə qədər olan qurğularda həyata keçirilir. Ətriyyat mayeləri bir neçə üsulla hazırlanır. Onların əsas fərqləri yükləmə, tərkib maddələrinin qarışdırılması və çökdürülməsi qaydasındadır.

Ən geniş yayılmış üsul aşağıdakı kimidir: bütün tərkib maddələr kütlə üzrə qurğuya yüklənir, qarışdırılır, müəyyən müddət ərzində çökdürülmədən sonra (hər bir növ üçün) süzgəcdən keçirilir.

«Severnoe Siyanie» (Severnoye Sienie) şirkətində iki mərhələdən ibarət qarışdırılma üsulu işlənilib hazırlanmış və tətbiq edilmişdir.

1. Bütün tərkib maddələri və tərkib üzrə lazım olan spirtin 50%-i qarışdırılır;
2. Çökdürülmə müddətindən 2 gün keçdikdən sonra tərkib üzrə spirtin və suyun qalan hissəsi əlavə edilir.

Suspenziyalı qarışma 2 gün də davam edir. Bu çöküntü miqdarını azaltmağa o cümlədən istehsal sahəsini ixtisar etməyə imkan verir.

3) Mayenin süzgəcdən keçirilməsi. Süzülmanın məqsədi ətriyyat mayesində həll olmayan mexaniki qarışıqları kənarlaşdırmaq və şəffaf maye almaqdır. Bunun üçün müxtəlif sistemli süzgəclərdən istifadə olunur. Hazırda perlondan, pambıq, kətan və yun parçalardan olan zərif süzgəclər tətbiq edilir.

4) Doldurma. Müxtəlif qabların mayelərlə doldurulması kütlə, həjm və səviyyə üzrə həyata keçirilir.

Ətriyyat-kosmetika mallarının ətir qablarına doldurulmasının bir çətinliyi də ondadır ki, qabların tutumunda istehsal üsulundan asılı olaraq 1-5%-ə qədər kənarlaşma olur. Mayələrin qablara doldurulması iki üsulla həyata keçirilir:

- vakkum altında doldurulma (əl və maşın üsulu);
- təzyiq altında doldurma.

İkinci üsul axın-avtomat xəttlərində tətbiq edilir.

I.2.2.ƏTRİYYAT MALLARI İSTEHSALINDA TƏTBİQ EDİLƏN TEXNOLOJİ PROSESLƏR

Müəssisənin parfümeri tərəfindən kompozisiyaların tətbiqi. Ətriyyat mallarının istehsalının texnoloji prosesi bir neçə mərhələni əhatə edir.

Parfümer – çox nadir peşədir. Parfümer iyləri bilmək üzrə yaxşı təlim keçən olmalıdır. ən məşhur parfümerlər fransız firması olan “Kristian Dior”, “Şanel”, “Lankom” və digərlərində çalışırlar. [9]

1985-ci ildə məşhur “Dior” şirkəti özünün “Puazon” ətrini istehsal etdi və buna analoji olaraq “Katren” şirkəti “Pantera” trini, “Qi Laroş” şirkəti isə “Klandestin” ətrini istehsal etdi.

Məşhur ətirlərdən olan “Xloya” əsasında “Corcia” ətri, “Beverli Hils” şirkəti tərəfindən istehsal edilir. 1984-cü ildə istehsal edilən “Paloma Pikasso”,

“Koriandr Kutyure” ətirləri Rusiyada istehsal olunan “Tamara” ətri iy baxımından bir-birinə çox yaxındır.

Ətir kompozisiyasının tərkibinə 90 və ondan çox ətir maddələri daxil olur. Ətrin tərkibinə daxil olan bütün kompozisiyalar mərhələlərdən ibarətdir.

I mərhələ. Bu mərhələdə parfümer bilməlidir ki, o, hansı ətri istehsal edir (çiçək iyli, fantaziyalı, ılıq, təzə şərq və s.) və bunların alınması üçün hansı maddələrdən istifadə edilməsini bilməlidir.

II mərhələdə əsas iy ətrində onun əsas iy komponenti seçilir və bu ana xətti əsasında digər komponentlərin çaları seçilir.

III mərhələ. Əsas iyin leytmotivini dəyişən ətir maddələr seçilir.

IV mərhələ. Bura bir-birinə uyğun şəkilli ətir maddələri fiksatorlar daxil edilir ki, bunlar da ətir komponentlərinin buxarlanmasının tənzimləyir.

Çiçək ətrili iylərin alınmasında ətir maddələrini seçərkən parfümer bir qədər məhdudiyətlə üzləşir, çünki çiçək iyləri son nəticədə ətirlərin alınmasında baş verir.

Fantaziyada ətirlərin alınmasında xammalın seçilməsində, çoxlu kompozisiyaların bir-birinə qatılmasında, çoxlu iylərin alınmasında sərbəst seçim olur.

Ətir mayelərinin alınması resepti, ətirlərin, odekalonların reseptini təşkil edən zaman iqtisadi, estetik və texniki tələbləri nəzərə almaq lazımdır. Estetik tələblər modaya və istehlakçının tələbatına cavab verməlidir. Texniki tələblər – məhsulun istehsalında texnoloji prosesə olan tələblərdir.

Ətriyyat malları məhsulun reseptinə aşağıdakı maddələr daxildir: rəngləyici maddələr, etil spirti, su və ətir formalaşdırıcı, iyi verən maddələrin cövhəri.

Digər komponentləri daxil etməklə kompozisiyaların spirtdə həll olması. Bu komponentlərin (su, rəngləyicilər, cövhərlər, fiksatorlar), həcmi 100-dən 16000 litrə qədər olan durultma aparatlarında aparılır. Yerli sənayemizdə və xarici dövlətlərdə ətir mayelərini bir çox üsullarla istehsal edirlər. Bu üsulların bir-birindən fərqlənməsi komponentlərin qatılmasından, məhsulun durulmasından, apparata doldurulmasından asılı olaraq müxtəlif cür nəticələyə bilər.

Ən geniş yayılan üsulda bütün komponentlər kütləsinə uyğun durultma aparatına doldurulur, qarışdırılır və müəyyən müddət ərzində durulduqdan sonra süzgəcdən keçirilir.

Durultma. Bütün ətir maddələri bir-birinə qarışdırılıb, bir-birində həll edildikdən sonra müəyyən zaman ərzində durulur. Durulma zamanı məhlulda fiziki-kimyəvi proses gedir ki, məhlulda olan kütləcə ağır olan hissəciklər və şəffaf rəng alır. Durultmanı sürətləndirmək üçün təbii həllediciləri soyutmaq və kolloid həllediciləri qızdırmaq lazımdır. Durultma məhlulun süzgəcdən keçirilməsini asanlaşdırır, məhlulun gələcəkdə saxlanması zamanı onda olan bulanıqlığın qarşısını alır.

Saxlanma. Bəzən 2-20 günlük tir məhlullarını durultma prosesini daha uzun müddət olan saxlama prosesi ilə səhv salırlar. Onlar arasında fərq ondadır ki, durultma fiziki prosesdir, saxlanma – fiziki xassələri aşkar edən daha uzun

müddətli kimyəvi prosesdir. Saxlanma zamanı ətri təşkil edən bütün komponentlər bir-biri ilə və spirtdə qarşılıqlı təsirdə olur və hansı bir iy çələngi alınır. Saxlanma prosesinin müddətini sürətləndirmək məqsədi ilə temperatur (0-20°C olan) soyuducu qurğulardan istifadə edilir. Ətrin iyunin keyfiyyəti uzun müddət saxlanmadan, süzmə prosesindən əvvəl gümüşlə məhlulun emalından (Fransa, İtaliya firmaları bunu edir) çox asılıdır.

Məhlulun süzülməsi. Süzülmənin müddəti ətir məhlulunda həll olmayan mexaniki qatışıqların ondan ayrılması və şəffaf məhlulun alınmasıdır. Bundan ötrü müxtəlif ölçülü süzgəclərin istifadəsidir. Hal-hazırda incə təmiz süzmə prosesində perlondan olan nazık təbəqələrdən kətan, yun, pambıqdan olan süzgəclərdən istifadə edilir.

Tökmə. Ətir məhlullarının müxtəlif qablara tökülməsi çəki, həcm və səviyyə ilə müəyyən edilir. Ətir məhlullarının qablaşdırılmasında spesifik xüsusiyyətlər var. Ətir şüşələrinə ətrin tökülməsi qabın çiyin xətlərinin dolması ilə müəyyənləşdirilir. Bəzən mzyenin həcmi bir qədər çox tökülür, çünki saxlanma zamanı temperatur dəyişikliyi, daşınma buna təsir edə bilər. Ətir şüşələrinə ətrin tökülməsi 2 üsul ilə aparılır.

I üsul vakuum altında (əl və maşın üsulu ilə);

II üsul təzyiq altında olur. Ətir şüşələrində ətir şüşənin çiyin hissəsinə görə tökülür və 4%-dən çox olmayaraq məhlul doldurulan şüşə ilə tıxac arasında hava boşluğu olur.

Ətir mallarının bağlanması, etiketin vurulması və qablaşdırılması. Tökmə üsulundan sonra ətir mallarının ağzını bağlayırlar, etiketi vururlar və qablaşdırırlar.

Dövrün tələbindən asılı olaraq markalanma nəinki ətirli malların etiketində, hətta onların taralarında və xarici taralarının üzərində də aparılır. Ümumi məlumatla yanaşı, xarici taranın üzərində daxilə olan malların sayı, ümumi çəkisi göstərilir. Xarici taranın üzərində də müəssisənin emblemi əsas yerlərdən birini tutur.

Markalanma zamanı malın daşınma halları da nəzərə alınır. Yəni onu dəmir yolu, su yolu ilə daşımaq olar. Müxtəlif hadisələrin qarşısını almaq üçün taranın üzərində xüsusi su keçirməyən lent çəkilir və yaxud ətirlərin özləri belə örtüklə örtülür.

Ətir, odekalon və ətirli suların hər biri xüsusi fərdi taralarda qablaşdırıldıqdan sonra onların 5-20 ədədi bir qutuya yığılır. Qutularda ayrı-ayrı gözlər olmadıqda hər şüşə qabaqca kağıza bükülüb, xarici taraya yığılır. Qutuya 5 şüşə qoyulduqda onların 3 ədədi kartona bükülür ki, qalmış iki şüşənin bükülməsinə ehtiyac qalmır. Bu mallar şüşə, metal, keramika və yaxud plastik kütlədən olan fərdi taralarda qablaşdırıla bilər. Ona görə də onların xarici taralarda qablaşdırılmasında fərq var.

Bir çox ətir və odekalonlar bəzi tərtibatlı qutularda qablaşdırılırlar. Son illərdə onların demək olar ki, əksəriyyəti ayrazol qablaşdırmaya əsasən qablaşdırılırlar. Belə halda flakonun başlığında çiləyici başlıq yerləşdirilir. Ətir və odekalonun başlığı sıxıldıqda çiləyici propilen başlıq yerləşdirilir. Ətir və odekalonun başlığı sıxıldıqda çiləyici propilen qazın köməyi ilə maddə çox asanlıqla çilənir. Bu məqsəd üçün ziyanlı kimyəvi inert qaz hesab edilən freon istifadə edilir. Belə ətirlərin hətta 30 ədədi bir karton qutuda qablaşdırıla bilər. Hətta onların qalaq hissələri salafan örtüklə örtülür və lentlə bəzədilir. Ümumi taranın üzərində onun yuxarı hissəsini göstərmək məqsədilə “yuxarı” sözü yazılır.

Ətirli malların saxlanması xüsusi qaydalar tələb edir. Çünki onun tərkibində spirtin tündlüyü 96%-ə çatır ki, bu da isti havada həlletmə qabiliyyətini artırarsa da, spirtin uçma imkanları da çoxalır. Deməli, isti hava şəraiti duxinin keyfiyyət göstəricilərinə müsbət təsirlə yanaşı, mənfi göstəricilərə də malikdir. Əksinə, ətraf mühitdə havanın soyuması ətrin çökməsinə, məhlulun 2 hissəyə ayrılmasına səbəb ola bilər. Buna görə də ətrin maddələr qablaşdırılmış taralarda temperaturu 5-10¹⁰C olan anbarlarda nisbətən qaranlıq, yəni günəş şüasından qorunmuş, altlıqlar üzərinə yığılıb saxlanmalıdır.

II FƏSİL TƏDQIQAT HİSSƏ

ƏTRİYYAT MALLARININ KEYFİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRLMƏSİ METODLARI

Ətriyyat mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı məqsədlər üçün həyata keçirilə bilər: [6]

- malın keyfiyyətinin qüvvədə olan standartların tələblərinə, mal alan və satan təşkilatlar arasındakı müqavilə şərtlərinə uyğunluğunun təyin olunması;
- malın rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi;
- ətriyyat-kosmetika mallarında çıxdaşın səbəbini aşkar etmək üçün (qablaşdırma, saxlanma, daşınmada yol verilən səhvləri aşkar etmək üçün);
- orijinal malı fərqləndirmək məqsədilə istehsaləddici firmanın müəyyən edilməsi.

Qeyd olunanlardan başqa ayrı-ayrı xassələrin qiymətləndirilməsi də mümkündür. Məsələn, mütləq sertifikatlaşdırma zamanı təhlükəsizlik xassələrinin yoxlanması lazım gəlir.

Ətriyyat mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi orqanoleptik, ekspert, bəzi hallarda isə alət üsulları ilə həyata keçirilir. Ətriyyat mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi xüsusiyyəti ondadır ki, xüsusilə ətriyyat mallarında əsas funksional xassə (iyin keyfiyyəti və davamlığı) subyektiv metodlarla (orqanoleptik və ya ekspert) təyin edilir. Bu zaman əldə edilən qiymətin həqiqiliyi hissiyat təcrübəsindən çox asılıdır.

Ətriyyat mallarının orqanoleptik göstəriciləri (xarici görünüşü, rəngi iyi) uyğun standartlarda verilmiş metodikaya əsasən təyin edilir. Ətriyyat mallarının qoxusu orqanoleptik üsulla, ölçüsü 10x160 mm olan sıx kağız zolağının

təxminən 30 mm-ni analiz olunan mayedə islatmaqla təyin edilir. Ətir göstərilən adlı məhsula uyğun gəlməlidir.

Ətriyyat mayelərinin rəngini təyin etmək üçün orta nümunə və nəzarət nümunəsi eyni miqdarda rəngsiz sınaq şüşəsinə tökülür, ağ kağız vərəqinin üzərinə qoyulur və müşahidə edilir. Müşahidə edilən rəng verilən adda məhsulun rənginə uyğun olmalıdır. Şəffaf ətir qablarına doldurulmuş məmulatın xarici görünüşü nümunəyə stəkanda, ağ kağız vərəqəsinin fonunda, düşən və əks olunan gün işığının və ya elektrik lampası işığında baxmaqla təyin olunur. Ətriyyat mayesi şəffaf, bircins olmalıdır.

Ətriyyat mallarında qoxunun (iyin) davamlığı da həmçinin orqanoleptik üsulla təyin edilir. Ölçüsü 5x10 sm olan ağardılmış tənzif parçada içərisində 0.5 ml ətir olan çini fincana salınır. Tənzif maqqaş vasitəsilə sıxılmadan götürülür, temperaturu 15-20°C olan otaqda qurudulur. Əgər 50 saatdan sonra ətirin qoxusu aydın olaraq hiss edilsə onda onun davamlığı standartda uyğun hesab edilir. Davamlı ətriyyat mallarında standartda göstərilən müddətdə qoxu tənzifdə qalmalıdır.

Ətriyyat mallarının xarici görünüşünü, qablaşdırmanın estetikliyi (dizaynı) nişanlanmanın düzgünlüyü və keyfiyyəti orqanoleptik və ya ekspert üsulu ilə qiymətləndirilir. Ətriyyat mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində alət üsulları ətirli maddələrin faiz nisbətinin təyin olunmasında spirtin şərti tündlüyü, şəffaflığın təyin olunmasında tətbiq edilir.

Ətirli maddələrin miqdarının təyini qravimetrik yolla həyata keçirilir. Bu üsul ətriyyat maddəsinin qovulmasından sonra alınan qalıqda ətirli maddələrin miqdarının təyin olunmasına əsaslanır. Şərti tündlük ətriyyat mayələrində +20°C temperaturda spirtometrin köməyi ilə təyin edilir. Tutqunlaşma temperaturunu (şəffaflığı) təyin etmək üçün orta nümunədən 20 ml ətriyyat mayesi şüşə silindrə tökülür, tıxacla qapanır. Silindrin içərisində –20°C-yə qədər şkalalı termometr qoyulur. Ətriyyat mayesi olan silindir buz və duzdan ibarət qarışığa salınır. –

3°C və ya –5°C-yə qədər soyudulduqdan sonra çıxarılır, gün işığında baxılır. Bu temperaturlarda ətriyyat mayesi şəffaf olmalıdır.

Ətriyyat mallarının rənginin təyin olunması kolorimetrik və ya spektrofotometrik üsulla həyata keçirilir. Spektrofotometrik üsul elektromaqnit şüalanmasının görünən, ultrabənövşəyi, infraqırmızı sahələrdə udulma spektrlərinin ölçülməsinə əsaslanır. Ətriyyat mayesinin udulma əyrisinin dəyişməsinə görə qoxunun keyfiyyətindəki dəyişiklik haqqında fikir yürütmək olur. Işığın görünən sahəsinin spektral buraxılma əyrilərinə əsasən hesablama yolu ilə ətirlərin rəngini təyin etmək olur. Ətriyyat mallarının qoxusunun intensivliyini osilloqrafiya üsulu ilə təyin etmək olar.

Tozabənzər, emulsiya tərkibli kosmetika mallarının xarici görünüşü əşya şüşəsinin üzərinə və ya ağ kağız üzərinə nazik təbəqə çəkməklə yoxlanılır. Bərk halda olan kosmetika mallarına isə məmulatın xarici görünüşü və rəngi onların səthinə baxmaqla təyin edilir.

Maye kosmetika mallarının xarici görünüşü və yekcinsliyi nümunənin qabına (əgər o şəffafdırsa) və ya içərisində sınaq mayesi olan sınaq şüşəsinə 40 Vt gücə malik elektrik lampası işığında baxmaqla təyin edilir.[9]

Ətriyyat mallarının iyi onların xarici görünüşünü təyin etdikdən sonra orqanoleptik metodla müəyyən edilir. Şampunların iyi 10%-li 40-45°C temperaturlu məhluldan istifadə etməklə qiymətləndirilir.

Dekorativ kosmetika mallarının (dodaq boyası, qələm və s.) xarici görünüşü, parlaqlığı, rəngi həmçinin orqanoleptik üsulla təyin edilir.

Kosmetika mallarının fiziki-kimyəvi göstəricilərinə aşağıdakılar aiddir:

- tərkib göstəriciləri (kosmetikanın növündən asılı olaraq suyun kütlə payı, uçucu maddələrin, qələvinin miqdarı, xloridin kütlə payı, səthi-aktiv maddələrin, etil spirtinin və digər maddələrin miqdarı);

- hidrogen göstəricisi pH – gigiyenik və dekorativ kosmetikanın əsas göstəricisidir;
- damcılama temperaturu – yağlı dekorativ kosmetikanın, dezodorant – karandaşlar üçün əsas göstəricidir;
- kolloid stabilliyi və termostabillik – emulsiya əsaslı vasitələr üçün əsas göstəricidir;
- köpüklənmə ədədi və köpüklənmənin davamlığı – şampunlar, diş məcunları üçün əsas göstəricidir;
- şərti özlülük, quruma müddəti, adgeziya – dırnaq lakları üçün əsas göstəricilərdir.

Bu göstəricilərin təyin olunması üçün kosmetika mallarına dair uyğun standartlarda verilmiş metodikalardan istifadə edilir. Kosmetika mallarının təhlükəsizlik xassə göstəriciləri «Sanitar qayda və normalar»a uyğun olaraq qiymətləndirilir. Kosmetika mallarının təhlükəsizlik xassələrinin qiymətləndirilməsi zamanı mikrobioloji, kliniki-laboratoriya, orqanoleptik və fiziki-kimyəvi göstəricilər yoxlanılır. Mikrobioloji xassə göstəricilərini təyin edən zaman bütün kosmetika 3 qrupa bölünür:

- ampulalı kosmetika;
- uşaq kosmetikası və göz ətrafı üçün olan kosmetika;
- digər kosmetika vasitələri.

Ampula kosmetikaları sterilizə olunmalıdır. Onların tərkibində mezofil bakteriyaların miqdarı 10^2 (kyv) vahiddən çox olmamalıdır.

Kosmetika mallarının mikrobla çirklənməsi 1q və ya 1m^3 məhsulda koloniya yaratma vahidlərinin miqdarı ilə qiymətləndirilir. Digər kosmetika növləri üçün mezofil bakteriyaların miqdarı 10^3 kv, göbələk bakteriyalarının miqdarı isə 10^2 kvy-dən çox olmamalıdır. Kosmetika mallarında patogen bakteriyaların olmasına yol verilmir.

Kliniki-laboratoriya təhlükəsizlik göstəricilərinin təyin olunması zamanı kliniki şəraitdə dəri testləri keçirilir. Testdə ən azı 25 nəfər iştirak etməlidir. Bu üsulla kosmetik preparatların dəri-qıcıqlandırıcı və sensibilizasiya (orqanizmin qıcıqlanma həssaslığının artması) təsirini təyin edirlər. Kosmetika vasitələrinin əksəriyyəti insan dərisi ilə təmas zamanı 24 saatdan sonra qıcıqlanma və sensibilizasiya təsiri göstərməlidir. Maskalar, saç boyaları, dırnaq lakları 2 saatdan sonra heç bir qıcıqlandırıcı təsir göstərməməlidir.

Dərinin pH göstəricisi krem və şampunların istifadəsindən sonra əvvəlki hədlərdə qalmalıdır (normal dəri üçün 5.4-5.6). quru və yağlı dərilər üçün kremlərin istifadəsi zamanı dəridə pH-ın azalması 0.2-dən az olmamalıdır; quru və yağlı saçlar üçün olan şampunların istifadəsi zamanı isə pH-ın 0.2-0.3 artması mümkündür.

Krem və şampunların istifadəsindən sonra dərinin hidratlığı və lipidliyi ilkin göstərici hədlərində olmalıdır. Quru dəri üçün kremlərin istifadəsi zamanı hidratlığın 5%, lipidlərin 2% artmasına yol verilir. Yağlı dəri üçün olan kremlərin istifadəsi zamanı isə bu göstərijilərin uyğun olaraq 5% və 2% azalmasına yol verilir.

Quru saçlar üçün olan şampunların istifadəsi zamanı yalnız dəridə lipidlərin miqdarının 1% artmasına, yağlı saçlar üçün olan şampunların istifadəsi zamanı isə hidratlığın 5%, lipidlərin isə 2% azalmasına yol verilir.

Kosmetika mallarında bir sıra fiziki-kimyəvi göstəricilər təhlükəsizlik göstəriciləri kimi çıxış edə bilər (qurğuşun, jivə birləşmələrinin miqdarı, pH göstəricisi, turşuluq ədədi və s.).

Bütün kosmetika malları mütləq sertifikatlaşdırmaya məruz edilir ki, bu zaman təhlükəsizlik xassələrinin yoxlanması mütləq həyata keçirilməlidir.

II.2. ƏTRİYYAT MALLARININ TƏSNİFATI VƏ ÇEŞİD XARAKTERİSTİKASI

Ətriyyat mallarını bir sıra əlamətlərinə görə təsnifləndirirlər. Bu təsnifat əlamətlərinə məmulatın növü, qatışıq tərkibi, qablaşdırmanın növü, iyin xarakteri, iyin gücü, istehlakçıların cins-yaş xüsusiyyətləri aiddir. [11]

Son dövrlərdə istehlakçıların cins-yaş xüsusiyyətlərinə görə ətriyyat malları öz dəqiq bölgüsünü tapmışdır. Gənclərdə ətriyyat mallarına maraq erkən yaşlardan (12-13 yaş) başlayır.

Müəyyən olunmuşdur ki, 2-12 yaş arasında olan uşaqlar iyə çox həssas olurlar və bu da onların təxəyyüllərinin inkişafına təsir edir. Məhz bu amil kiçik yaşlı istehlakçılar üçün ətriyyat mallarının işlənilib hazırlanmasına səbəb olmuşdur. 1993-cü ildə Amerikada uşaqlar üçün ətirilər meydana çıxmağa başladı. Bununla da ətriyyat malları bütün yaş dövrlərini əhatə etmiş oldu. Hər cins-yaş dövrünə aid olan məmulat isə özünün fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilir:

- oğlanlar üçün olan tualet suları «Disneys» təzə şam meşəsi ətri və s. ilə xarakterizə olunur;
- qadın ətiriləri daha çox injəliyi, tərəvəti, ətrinin istiliyi ilə xarakterizə edilir;
- gənclər üçün olan ətriyyat malları iyin incəliyi, sərinliyi, təzəliyi ilə fərqlənirlər;
- kişilər üçün olan ətriyyat malları isə daha quru, ədva iyli olur.

Müasir dövrdə psixoloqlar ətriyyatın iyin seçilməsini hətta insan tipi ilə əlaqələndirirlər. Bu xarakter tiplərinə görə ətirilər 7 qrupa bölünür.

Ətirilər

Ətirilərin əsas funksiyası – tərəvətləndirmə, başqa sözlə desək geyimə, saça, bədənə gözəl iy verməkdən ibarətdir. [12]

Maddə halına görə ətirilər quru, bərk və maye halında olur. İyinin xarakterinə görə ətirilər gül, rəya, gül-rəya iyli ətirələrə bölünürlər. İylərin tipləri kompozisiyanın insanda yaratdığı təəssürata görə ətirilər aşağıdakı qruplara bölünür: [13]

- təzə iyli ətirilər – «Siren» (Siren), «Letniy sad» (Letniy sad), «Flirt» (Flirt);
- soyuq iyli – «Serebristiy landış» (Serebristiy landış), «Lesnoy landış» (Lesnoy landış) və s.;
- isti iyli – «Krasnaya Moskva» (Krasnə Moskva), «Zolotaya roza» (Zolotə roza) və s.;
- isti quru iyli – «Şipr»(Şipr) ;
- şirin iyli – «Meçta» (Meçta);

Cədvəl 1

Ətir və insan xarakteri

Xarakterin tipi	Ətirin adı
<p>Ekstavertiv:</p> <p>Bu xarakterli insanlar optimistdir, şəndir, riski sevirlər – anadangəlmə liderdirlər.</p> <p>Üslubu: – məqsədyönlülük, müasirlik, işgüzarlıq</p>	<p>Tərəvətli, sitrus, gül.</p> <p>Klassik: O de Lanjome, Ma Griffe, Eau de Rojhas, Femme.</p> <p>Üslublu: New West For Her, Cristalle, Eau Sauvage</p> <p>Yeni: Eden, Tendre Poison, Sjulpture</p>
<p>Introvertiv:</p> <p>Belə insanlara daxili sakitlik və harmoniya əhəmiyyətlidir; o ünsiyyətjildir, lakin tək qalmaqı sevirlər.</p> <p>Üslubu: fərdilik və oricinallıq</p>	<p>Şərq</p> <p>Klassik: Shalimar, Youth Dew, Opium</p> <p>Üslublu: Haute Parfumerie, Samsara, Must, Angel</p> <p>Yeni: Ceypur, Sun Moon Stars, Donna Karan</p>
<p>Emosional dəyişkən:</p> <p>Hissiyatlı, təşvişə düşməyə meyilli, arzularla</p>	<p>Aldehid-gül</p> <p>Klassik: Anais Anais, Diorissimo, White Linen,</p>

yaşayan, sentimental və romantik insan Üslubu: yeniliyə nail olmaq, eyni zamanda keçmişə bağlılıq.	Azzaro 9, Fidci Üslublü: Eternity, Tresor, Jhampagne Yeni: Versis Donna, Dune
Emosional-dəyişkən, ekstravertiv: Həyatsevən insandır, lakin dəyməduşərdir; həyatdan həzz almağa çalışır. Üslübü: müasir, impulsiv	Aldehid, muskat, şərq. Klassik: Sublime, Dioressenje, Ungaro Üslublü: Vican, Venezia, Srellbound. Yeni: Oh la la, Tojade, lyra
Emosional dəyişkən, introvertiv: Bu insan aktivliyi sevmir, sakitliyə və təhlükəsizliyə nail olmağa çalışır, hər işini planlaşdırır. Üslubu: sadə və qiymətli əşyalara məhəbbət.	Şirin, gül, şərq. Klassik: Cil Sander 4, Jassini,Jojo. Üslublü: Lalique, Whate Diamonds, Dolje & Gabbana Yeni: Donna, Dalissime
Emosional sabit, ekstravertiv: Harmonik və güclü xarakterli insan, nadir hallarda özünü bədbəxt və ya əzgin hiss edir, ünsiyyətə təcizdir, enerjilidir. Üslubu: keyfiyyətli, əhəmiyyətli və dəyərli əşyalara meyilli.	Şipr, gül-meyvəli. Klassik: Femme, Miss Dior Üslublü: Mon Parfum, Obsession, L'eau d'Issey, Montana Yeni: Fleurs d'interdit, Sjaft
Emosional sabit, introvertiv: Bu insan daxili tarazlığa nail olmağa çalışır, öz hisslərinə nəzarət edə bilir, müəyyən səviyyəyə çatmağa və sayılmağa jan atır. Üslubu: zərif, nüfuzlu və nadir əşyalar.	Aldehid, aldehid-jül, quru. Klassik: Jhanel №5, Arpege, Fleurs des Fleurs, Beautiful Üslublü: Tribu, Wings, Zazou. Yeni: Esjape, Fere, Fleurs de Rojaille

Ətriyyat və tualet suları

Bu qrup ətriyyat malları gündəlik ətirilər hesab edilir. Onlar qoxulaşdırıcı vəsait kimi tətbiq edilir. Təsiri yumşaqdır, iyin yayılma dalğası qısdır, iyin davamlığı azdır. Buna görə də ətriyyat və tualet sularını gündə bir-neçə dəfə istifadə etmək lazım gəlir. Hazırda bazarda dünyanın müxtəlif ölkələrindən gətirilmiş, ayrı-ayrı firmalara məxsus çoxsaylı tualet suları vardır.

Tualet suları ətריyyat sularına nisbətən tərکibində ətirli maddələrin az olması ilə fərqlənir. Bu mallar 6%-dən az olmayaraq cövھر qatışığı maddələrinə malik olur, spirtin tündlüyü 83%-dən az olmur.

Ətriyyat və tualet suları da çox hallarda ətirlərin adları ilə eyni adlandırılır.

Odekalon və ətirli sular

Odekalon sözü fransız sözündən «Eau de Jologne» (o de kolon) götürülmüş, mənası Köldən olan su deməkdir. Ətirli mayelərin istehsalı Almaniyanın Köln şəhərində başlamışdır. Köln şəhərində odekolonların hazırlandığı bina 4711 nömrəsi ilə nömrələnmişdi. Həmin vaxtdan etibarən 4 rəqəmi ətir qablarının üzərindəki etiketlərdə göstərilir və keyfiyyət rəmzi sayılır.

Bərk  tirler. Təxminən 20 qr.  ekid  olan konusvarı karandaşlardan ibarət olur. Poluetilend n panell r  qablaşdırılmış belə  tirler xoş iy verməsi u n hətta şəxsin u rind , sumkasında, maşınında da saxlanıla bilər.

Müasir dövrdən isə bu malların təsnifatında başıqa əlamətlərdə əsas götürülə bilər. Bu müəssisənin  z imkanlarından asılıdır.

III FƏSİL PRAKTİKİ HİSSƏ

3.1.ƏTRİYYAT MALLARINA OLAN TƏLƏBİN

ÖYRƏNİLMƏSİ

Xaricdən gələn ətriyyat mallarının bazarda bolluğu yerli mallara olan tələbatı artırmışdır. Məlumatlardan göründüyü kimi xaricdə 3 tip firma ətriyyat malları istehsal edir. Rusiya bazarına daxil olan ətriyyat məhsulun 50%-i 90 iri xarici şirkət tərəfindən istehsal olunur. Bunlara aiddir: “Procter and Gamble” – ABŞ, “Revlon” – İngiltərə, “Florna”, “Wella”, “Londa”, “Nivea”-Almaniya, “Oriflame” – İsveç. ABD-i dünya ətriyyat sənayesinin 1/3-i istehsal olunaqan mallardır. Ətriyyat mallarının xüsusi çəkisi digər mallara baxanda daha çoxdur. Bir çox ölkələrdə ətriyyat sənayesinin payına 9-11% düşür. Fərqlənən ölkələrdən Yaponiyanın payına 3%, Fransanın payına isə 30% aid edilir.

Məlumatlardan göründüyü kimi xarici dövlətlərdə bu sahə istehlak malları istehsalı üzrə 5-ci yeri tutur. Belə ki, 1987-ci ildə yeni qadın ətri hər 6 gündən bir, 1997-ci ildə hər 43 saatdan bir və 1998-ci il üzrə hər gün yeni ətir vasitələri, hal-hazırda isə gündə bir neçə ətir vasitələri yenilənir.

İstehlak bazarına daxil olan ətriyyat mallarının yerli malları sıxışdırması bəzi səbəblərdən irəli gəlir. Bunlardan bəziləri bizə məlum olduğu kimi aşağı dizaynlı, məlumatsızlıq, istehlak xassələrinin yararsız olması və s. məlumdur.

Hal-hazırki dövrdə Rusiya istehsalı olan ətriyyat mallarına da tələbat xeyli artmışdır. Çox təəssüf ki, Azərbaycanda bu sahədə az inkişaf edib. Hərçənd ki, bizim gözəl biliklərimiz var və bunun əsasında təbii yağlardan istifadə edib dekorativ ətriyyat sənayemizi inkişaf etdirmək olar. Çünkü xammal bizdə bu sahədə çoxdur. İndi Bakıda “Qazelli” şirkətləri fəaliyyət göstərir və onun malları hələ yaxşı tanınmamışdır. Bu müəssisə təbii bitki yağlarından, otlardan istifadə etməklə ətriyyat malları istehsal edir. Fəxriyyə Xələfovanın duxi kolleksiyalarında artıq bir neçə ildir istehsal edilsədə bazarda öz sözünü deyib.

Ətriyyat satışının vəziyyətini öyrənmək üçün Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən “Sabina” və “İdeal” mağazalar şirkətinin satış mərkəzlərində oldum və

satıcılardan aldığım informasiyalara görə yenə də hal-hazırda Fransa şirkətlərinin ətirli satışı görə birinci yer tutur. Qara bazarda isə satışı görə əsas yeri sintetik ətirli tutur.

2016-cı ildə Azərbaycan xarici ticarət sahəsində yüksək nəticələrə nail olmuşdur. Bu dövr ərzində ölkəmiz 135 xarici dövlətlərlə ticarət əməliyyatları aparmış, xarici ticarət dövriyyəsinin ümumi həcmi 8558,4 milyon ABŞ dolları, o cümlədən, idxal 4211,2 milyon, ixrac 4347,2 milyon dollar olmuşdur. Ticarət dövriyyəsinin 50,8 faizini ixrac, 49,2 faizini idxal təşkil etmişdir. Xarici ticarət əlaqələrinin 72,5 faizi, o cümlədən idxalın 65,6, ixracın 20,8 faizi MDB üzvü ölkələri ilə aparılmışdır. 2015-ci illə müqayisədə xarici ticarət dövriyyəsinin ümumi həcmi 20,0 faiz, o cümlədən idxal 19,8 faiz, ixrac 20,2 faiz artmışdır.

2016-cı il ərzində Azərbaycandan 3308,6 milyon dollar dəyərində 9033,1 min ton neft və neft məhsulları ixrac olunmuşdur. Neft və neft məhsullarının 94,9 faizi uzaq xarici dövlətlərə, 5,1 faizi MDB ölkələrinə göndərilmişdir.

2016-cı ildə Azərbaycanın İtaliya, Rusiya, Türkiyə, Fransa, türkmənistan, Sinqapur, Birləşmiş Krallıq, Almaniya, Çin, Ukrayna, Gürcüstan, İran, İsrail, Amerika Birləşmiş Ştatları ilə ticarət əlaqələri digər ölkələrlə müqayisədə daha geniş olmuşdur. Xarici ticarət dövriyyəsinin 16,5 faizi İtaliya, 11,7 faizi Rusiya, 6,9 faizi Türkiyə, 6,2 faizi Fransa, 6,0 faizi Türkmənistan, 5,9 faizi Sinqapur, 4,6 faizi Birləşmiş Krallıq, 3,4 faizi Almaniya, 3,2 faizi Çin, 3,1 faizi Ukrayna, 3,0 faizi Gürcüstan, 2,8 faizi İran, 2,4 faizi İsrail, 2,2 faizi Amerika birləşmiş Ştatlarının payına düşür.

İdxal əməliyyatlarının 17,0 faizi Rusiya, 9,1 faizi Birləşmiş Krallıq, 9,1 faizi Sinqapur, 7,4 faizi Türkiyə, 6,1 faizi Almaniya, 5,8 faizi Türkmənistan, 5,4 faizi Ukrayna, 4,1 faizi Çin, ixracın 30,3 faizi İtaliya, 9,4 faizi Fransa, 6,6 faizi Rusiya, 6,3 faizi Türkiyə, 6,3 faizi Türkmənistan, 4,8 faizi Gürcüstan, 4,5 faizi İsrail ilə aparılmışdır.

Lakin bu mallar içərisində ticarətdə tutduğu yerinə görə azlıq təşkil edən mal qruplarında vardır. Lakin onun əhali arasında yayılmasına, hətta az qala gündəlik tələb olunan mal nümunəsinə çevrilən mal qrupları da var. Bunlardan biridə ətriyyat mallarıdır. Təyinatına, tətbiqi sahəsinə görə müxtəlif markalarda istehsal olunur. İstehsal yerindən asılı olaraq onların qiyməti də dəyişir. Yalnız onu demək kifayətdir ki, 50 mq tarada qablaşdırılmış fransız ətrinin qiyməti çox vaxt 100-270 dollar arasında dəyişir. Çox aktual olan mövzunun işlənməsi məqsədə uyğundur.

Aşağıda iki cədvəldə bu qrup malların dinamik dəyişməsi aydın hiss olunur. Lakin bəzi malların (sabunların, sintetik yuyucu vasitələrin) bu qrupa aid edilməsi, onların tərkibində olan ətirli maddələrlə əlaqədardır.

Əmtəə dövriyyəsinin quruluşunda ayrı-ayrı malların yekununa görə faizlə göstəricisi.

Cədvəl 2.

Əmtəələr	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Sintetik Yuyucu vasitələr	0,39	0,48	0,59	0,58	0,60	0,54	0,59	0,51	0,65
Əl-üz sabunları	0,20	0,21	0,22	0,22	0,23	0,21	0,19	0,18	0,21
Ətriyyat Kosmetika malları	1,23	0,23	0,25	0,28	0,30	0,32	0,32	0,33	0,38

2016-cı ildə mühüm növ məhsulların idxalı

Cədvəl 3.

Məhsulun adı	miqdar	Cəmi idxal MDB			O cümlədən uzaq xarici ölkələr	
		Məbləğ min.ton	miqdarı	Məbləği min.ton	miqdarı	Məbləği min.ton
Ətiryyat	6169,3	3242,5	2670,9	1317,8	3498,4	1924,7

Aşağıda plan üzrə işin icrası yerinə yetirilmişdir.

Tarixçilərin təsdiqinə görə ətirli maddələr istifadə etmək vərdisi Şərqdə yaranmışdır. İlk ətir mirta ağacının budaqlarının yandırılmasından alınan xoş qoxulu tüstü idi. Sonralar isə güllərdən, yarpaqlardan, bitkilərin kökündən, toxumundan, gövdəsindən, ağaclardan ətirli yağların və mayələrin əldə edilməsinə nail oldular. Bu ətirli maddələr bədənin, yaşayış yerlərinin, geyimlərin qoxulandırılması üçün tətbiq edilirdi.

İki min il bundan əvvəl Çində və Hindistanda bitkilərdən ətirli yağları ayırmaq üçün distilyasiya ilə məşğul olmuşlar. Bitkilərdən alınan ətirli maddələr Qədim Misirdə geniş tətbiq olunurdu. Oradan ətriyyat Yunanıstana, daha sonra isə Romaya yayıldı.

Əlkimyanın inkişafı nəticəsində orta əsrlərdə efiryağlı bitkilərin öyrənilməsi və istifadəsi sahəsində vacib addımlar atıldı. Ərəblər tərəfindən qovucu qurğunun (kubun) kəşf olunması ətriyyat istehsalı texnologiyasını əhəmiyyətli dərəcədə irəliyə apardı. Ətirli maddələrin emalında efir yağlarının ayrılması texnologiyası öyrənilirdi.

İntibah dövründə isə ətriyyat malları İtaliyada, Fransada, Almaniyada və digər Avropa dövlətlərində geniş yayılmağa başladı.

Müasir dövrdə hər bir ölkədə ətriyyat malları mədəni insanların gigiyenik və estetik tələbatını ödəyən bir vasitəyə çevrilmişdir. Məhz bu səbəbdən də ətriyyat malları istehlak bazarında öz çəkisinə görə əhəmiyyətli yer tutur.

Respublikamızda bu qrup mallara olan tələbat əsasən yaxın və uzaq xaricdən gətirilən mallar hesabına ödənilir. Ayrı-ayrı qruplar üzrə xarici ətriyyat mallarının xüsusi çəkisi 75-80% təşkil edir.

Ətriyyat malları xarici ölkələrdəki 3 minə yaxın firma tərəfindən istehsal olunur. Lakin onların 50%-dən çoxu 10 iri firmanın əlində cəmlənmişdir ki, bunların da məhsulları Azərbaycan bazarında geniş şəkildə istehlakçılara təqdim edilir. Bunlara aşağıdakı firmalar daxildir: «Procter and Gamble» (Prokter ənd Gembl) – ABŞ, «Revlon» - İngiltərə, «Florena» - Almaniya, «Londa» - Almaniya, «Vella» - Almaniya. «Lumene» - Finlandiya, «Oriflame» (Orifleym) – İsveçrə, «L'Oreal» - Fransa.

ABŞ ətriyyat mallarının bütün dünya üzrə ümumi həcmnin 3/1 hissəsi qədər istehsal edir. Ətriyyat mallarının strukturunda kosmetika malları xüsusi çəkiyə malikdir. Əksər ölkələrdə ətriyyat mallarının payına 9-11% düşür. İstisnaq təşkil edən ölkələr Yaponiya – 3% və Fransadır – 30%.

Xarici ölkələrdə ətriyyat malları sənayesi çeşidin genişlənməsinə görə istehlak malları istehlakçıları arasında 5-ci yeri tutur. Belə ki, 1987-ci ildə qadınlar üçün yeni ətirilər 6 gündən bir, 1997-ci ildə hər 43 saatdan bir, 1998-ci ildə isə hər gün yaranırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin istehlakçı bazarında Rusiyadan gətirilmiş ətriyyat malları da öz çəkisinə görə müəyyən yer tutur (15-20%). Bunların içərisində kosmetika malları (şampunlar, saç lakları, kirşanlar, lasyonlar və s.) daha çox üstünlük təşkil edir. Bu mallar əsasən aşağıdakı

firmalara aiddir: «Svoboda» (Moskva), «Novaya Zarya» (Moskva), «Kalina» konserni (Yekaterinburq) «Severnoe sianie» (Sankt-Peterburq), «Nevskaya kosmetika» (Sankt-Peterburq) və digərləri.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmiz bu mal qrupu istehsal bazarına təzə daxil olmaqla başlayıb. Bazardakı bəzi kosmetika malları (lasyonlar, kremlər, tozlar və s.) yerli istehsala məxsusdur. Lakin belə malların rəqabət qabiliyyəti çox zəifdir və bunun aradan qaldırılması yollarının axtarılması vaxtı artıq gəlib çatmışdır (yeni elmi-tədqiqat müəssisələrinin yaradılması, yeni texnologiyanın qurulması, mal haqqında informasiyaya müasir yanaşma, reklam işi və s.).

Istehlakçı bazarında ətriyyat mallarının çeşidinin geniş olmasına baxmayaraq bu qrup mallar keyfiyyət baxımından heç də həmişə istehlakçı tələbini ödəmir. Çox vaxt istehlakçılara saxta mallar satılaraq istehlakçı hüquqları pozulur.

Bu baxımdan hazırki işi əhəmiyyətli mövzuya həsr olunur. Magistr dissertasiyasında ətriyyat mallarının istehlak xassələrini formalaşdıran amillər təhlil edilmişdir. Ətriyyat mallarının ticarət çeşidinin təhlilində müxtəlif ölkələrin firmalarının mallarının xüsusiyyətləri verilmişdir.

Həmçinin magistr dissertasiyasında ətriyyat mallarının keyfiyyəti təhlil edilmiş, keyfiyyətin qiymətləndirilməsi üsulları və keyfiyyətin saxlanılmasına təsir edən amillər xarakterizə edilmişdir. İşin sonunda aparılan təhlillər ümumiləşdirilərək mövzu ilə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

Əmtənin keyfiyyəti bir sıra amillərdən asılıdır ki, bunlar da üç qrupa bölünür: əmtənin keyfiyyətinə bilavasitə təsir edən amillər, keyfiyyəti stimullaşdıran amillər, əmtənin keyfiyyətinin saxlanmasını təmin edən amillər.

Bütün bu amillər ya qarşılıqlı fəaliyyət göstərir, yaxud sərbəst halda təsir edir.

Əmtənin keyfiyyətinə bilavasitə təsir edən amillərə, xammalın, materialların komplektləşdirici məmulatların, məmulatın konstruksiyası (layihələndirmə və modelləşdirmə) texnoloji proseslərin keyfiyyəti (normativ sənədlər, avadanlıqlar, işçilərin əməyinin keyfiyyəti). Keyfiyyəti stimullaşdıran amillərə sosial və iqtisadi məqsədə uyğunluq, həmçinin istehsalın effektivliyi, işçilərin maddi marağı və sanksiyalar aiddir.

Istehsaldan istehlakçıya çatdırılmasını təmin edən amillərə keyfiyyətin saxlanmasını təmin edən amillər aiddir ki, bunlara da qablaşdırma, markalanma, daşınma və saxlanma şərtləri, satışı və malın istismar şəraiti aiddir.

Mənim magistr dissertasiya işim məhz ətriyyat mallarının keyfiyyətini formalaşdıran amillərin öyrənilməsinə və təhlilinə həsr edilmişdir.

3.2. İSTEHLAK BAZARINA DAXİL OLAN ƏTRİYYAT MALLARININ EKSPERTİZASI

Ətriyyat mallarının ekspertizası aşağıdakı uyğun olaraq aparılır:

- Alıcı və satıcı arasında olan müqavilənin şərtlərinə uyğun, qüvvədə olan standartın tələblərinə uyğun olaraq malların keyfiyyətini təyin etmək üçün;
- Malların rəqabətə dözməsini müəyyən etmək üçün;
- Daşınma, saxlanma və qablaşdırılma zamanı zay məhsulların seçilib çıxdaş edilməsi üçün;
- Malın həqiqisini saxtadan – qeyri-həqiqidən ayırmaq üçün istehsalçı müəssisəsinə təyin etmək üçün.

Ətriyyat mallarında ekspertiza ayrı-ayrı göstəricilərə görə aparılır. Bu malların sertifikatı istehlak təhlükəsizliyini təmin edən ekspertiza aparılmalıdır. Ətriyyat mallarını ekspertiza etmək üçün orqanoleptik, ekspert və az halda instrumental üsullardan istifadə edilir. Ətriyyat mallarının orqanoleptik üsulla ekspertizası zamanı iy bilmə orqanı olan burun vasitəsi ilə iyləməklə təyin edilir. Bunun üçün xüsusi mütəxəssislər var ki, onlar 3000 iyi bir-birindən ayıra bilirlər.

İy məhlul halda olan ətriyyat mallarında orqanoleptik üsulla təyin edilir. Bunun üçün ölçülən 10x160 mm olan qalın kağız götürülür və üzərinə həmin ətirdən 30 mm əlavə edilir. Kağızdakı ətrin iyi məhsulun iyi kimi olmalıdır.

Ətirlərin rəngini təyin etmək üçün iki sınaq şüşəsi götürürük və həmin ətirdən eyni miqdar sınaq şüşəsinə töküb kağız üzərinə qoyuruq. Ətirlərin rəngi eynidirsə, ətir məhlulu standartı uyğun istehsal edilib. Ətriyyat mallarını xarici görünüşünə görə təyin etmək üçün həmin ətri şüşəsi ilə birlikdə 2-3 dəfə başı aşağı hərəkət etdirirsən. Sonra onun rənginə fikir verirsən və ya elektrik lampasında ona baxırsan. Ətir mayesi bu zaman şəffaf olmalıdır.

Iyin möhkəmliyini təyin etmək üçün isə orqanoleptik üsuldən istifadə edirik. Bunun üçün tənzip götürürük. Ölçüsü 5x10 sm olsun. İçərisinə 0,5 ml ətir

tökülmüş kaşı fincana həmin tənzifi salırıq. Tənzifi həmin fincandan pinset ilə çıxarıyıq, amma sıxmırıq və 15-20⁰C-də quruduruq.

Ətir mallarının ekspertizasında instrumental üsuldan da istifadə edilir. Bu üsulla ətir mallarının tərkibinə ətir maddələrinin miqdarını, spirtin tündlük dərəcəsini, hansı temperaturda qeyr-şəffaf hala düşməsinə və s. təyin edirlər.

Ekspertiza, həmçinin ölkəmizə daxil olan ətriyyat mallarının həmin şirkətin məhsulu olduğunu, yəni həqiqi mal ilə geydirmə mal arasındakı fərqi bilmək, bu malları bir-birindən fərqləndirmək məqsədi ilə aparılır.

Hal-hazırda respublikamıza III kateqoriyalı ölkələrdən, Polşadan, Dubaydan, Çindən çoxlu ətriyyat malları daxil olur. Bunların tərkibində insan səhhətinə zərərli olan ətriyyat maddələrə olur. Bunun qarşısını almaq üçün bu malların keyfiyyəti ekspertlər tərəfindən yoxlanmalı və əhaliyə bu haqda məlumat verilməli və bu ətir mallarını satan şəxslər barəsində cinayət işi qaldırılmalıdır.

Çox təəssüf olsun ki, bu iş aparılmır və insanların səhhətinə ziyan verən ətir malalrı bazara daxil olur. Məsələn, Rusiyada bir neçə il Fransız firmasının məhsulu olan ətrin geydirilməsi satılıb. Bu ətir xarici görünüşünə görə, iyinə görə həqiqi ətirdən fərqlənmir, ilkin ekspertlər ətrin tərkibini yoxlayan zaman onun tərkibində etil spirti əvəzinə metil spirti aşkar ediblər. Bu isə insan səhhətinə zərərliyədir.

Orqanoleptik üsulla keyfiyyətli firma ətir malları aşağıdakı səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir:

- 1.Qablaşdırıcı qutu yüksək keyfiyyətli kartondan ibarət olmalıdır.
- 2.Qablaşdırıcı sellofan kip şəkildə qutuya çəkilməlidir.
- 3.Qutunun üzrəndə məlim düzgün dizayn ilə cəlbedici olmalıdır.
- 4.Ətir şüşəsi ləkəsiz və qabarcıqsız şüşədən olmalı və qutuda kip oturmalıdır.

Qeyd olunanlardan başqa ayrı-ayrı xassələrin qiymətləndirilməsi də mümkündür. Məsələn, mütləq sertifikatıya zamanı təhlükəsizlik xassələrinin yoxlanması lazım gəlir.

Ətriyyat mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi orqanoleptik, ekspert, bəzi hallarda isə alət üsulları ilə həyata keçirilir. Ətriyyat mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi xüsusiyyəti ondadır ki, xüsusilə ətriyyat mallarında əsas funksional xassə (iyin keyfiyyəti və davamlığı) subyektiv metodlarla (orqanoleptik və ya ekspert) təyin edilir. Bu zaman əldə edilən qiymətin həqiqiliyi hissiyat təcrübəsindən çox asılıdır.

Ətriyyat mallarının orqanoleptik göstəriciləri (xarici görünüşü, rəngi iyi) uyğun standartlarda verilmiş metodikaya əsasən təyin edilir. Ətriyyat mallarının qoxusu orqanoleptik üsulla, ölçüsü 10x160mm olan sıx kağız zolağının təxminən 30mm-ni analiz olunan mayedə islatmaqla təyin edilir. Ətir göstərilən adlı məhsula uyğun gəlməlidir.

Ətriyyat mayələrinin rəngini təyin etmək üçün orta nümunə və nəzarət nümunəsi eyni miqdarda rəngsiz sınaq şüşəsinə tökülür, ağ kağız vərəqinin üzərinə qoyulur və müşahidə edilir. Müşahidə edilən rəng verilən adda məhsulun rənginə uyğun olmalıdır. Şəffaf ətir qablarına doldurulmuş məmulatın xarici görünüşü nümunəyə stəkanda, ağ kağız vərəqəsinin fonunda, düşən və əks olunan gün işığının və ya elektrik lampası işığında baxmaqla təyin olunur. Ətriyyat mayesi şəffaf, bircins olmalıdır.

Ətriyyat mallarında qoxunun (iyin) davamlığı da həmçinin orqanoleptik üsulla təyin edilir. Ölçüsü 5x10 sm olan ağardılmış tənzif parçada içərisində 0.5 ml ətir olan çini fincana salınır. Tənzif maqqaş vasitəsilə sıxılmadan götürülür, temperaturu 15-20°S olan otaqda qurudulur. Əgər 50 saatdan sonra ətirin qoxusu aydın olaraq hiss edilirsə onda onun davamlığı standartda uyğun hesab edilir. Davamlı ətriyyat mallarında standartda göstərilən müddətdə qoxu tənzifdə qalmalıdır. Ətriyyat mallarının xarici görünüşünü, qablaşdırmanın estetikliyi

(dizaynı) nişanlanmanın düzgünlüyü və keyfiyyəti orqanoleptik və ya ekspert üsulu ilə qiymətləndirilir. Ətriyyat mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində alət üsulları ətirli maddələrin faiz nisbətinin təyin olunmasında spirtin şərti tündlüyü, şəffaflığın təyin olunmasında tətbiq edilir.

Ətirli maddələrin miqdarının təyini qravimetrik yolla həyata keçirilir. Bu üsul ətriyyat maddəsinin qovulmasından sonra alınan qalıqda ətirli maddələrin miqdarının təyin olunmasına əsaslanır. Şərti tündlük ətriyyat mayələrində $+20^{\circ}\text{S}$ temperaturda spirtometr köməyi ilə təyin edilir. Tutqunlaşma temperaturunu (şəffaflığı) təyin etmək üçün orta nümunədən 20 ml ətriyyat mayesi şüşə silindrə tökülür, tıxacla qapanır. Silindrin içərisində -20°S -yə qədər şkalalı termometr qoyulur. Ətriyyat mayesi olan silindir buz və duzdan ibarət qarışığa salınır. -3°S və ya -5°S -yə qədər soyudulduqdan sonra çıxarılır, gün işığında baxılır. Bu temperaturlarda ətriyyat mayesi şəffaf olmalıdır.

Ətriyyat mallarının rənginin təyin olunması kolorimetrik və ya spektrofotometrik üsulla həyata keçirilir. Spektrofotometrik üsul elektromaqnit şüalanmasının görünən, ultrabənövşəyi, infraqırmızı sahələrdə udulma spektrlərinin ölçülməsinə əsaslanır. Ətriyyat mayesinin udulma əyrisinin dəyişməsinə görə qoxunun keyfiyyətindəki dəyişiklik haqqında fikir yürütmək olur. İşığın görünən sahəsinin spektral buraxılma əyrilərinə əsasən hesablama yolu ilə ətirli maddələrin rəngini təyin etmək olur. Ətriyyat mallarının qoxusunun intensivliyini osilloqrafiya üsulu ilə təyin etmək olur.

Tozabənzər, emulsiya tərkibli kosmetika mallarının xarici görünüşü əşya şüşəsinin üzərinə və ya ağ kağız üzərinə nazik təbəqə çəkməklə yoxlanılır. Bərk halda olan kosmetika mallarına isə məmulatın xarici görünüşü və rəngi onların səthinə baxmaqla təyin edilir.

Maye kosmetika mallarının xarici görünüşü və yekcinsliyi nümunənin qabına (əgər o şəffafdırsa) və ya içərisində sınaq mayesi olan sınaq şüşəsinə 40Vt gücə malik elektrik lampası işığında baxmaqla təyin edilir.

Ətirli maddələr yüksək keyfiyyətli xammaldan nəzərdə tutulmuş reseptdən düzgün əməl edilməklə hazırlanır. Ətir, odekalon və ətrili sular, parlaq, təmiz olmalı, çöküntü verməməlidir. Hətta adi gözlə onun bulanlıq olarsa tərkibli hiss olunmalıdır. Bu qrup mallarda çöküntü müsbət 5⁰C-də əmələ gəlsə o çox vaxt asanlıqla 18-20⁰C-də tamamilə həll olub, əvvəlki təmiz vəziyyətinə düşməlidir. Əlbəttə ki, ətirilər öz adına uyğun ətir iy verməlidir.

Ətir iyunun uzun ömürlüyü ətir və odekalonun qrupundan asılı olaraq onların standartında göstərilmiş vaxtda uyğun olmalıdır. Onların etiketi flakonun üzərinə səliqəli yapışdırılmalı, kley axması, etiketin qatlanması hallarına icazə verilmir. Etiket ölçüləri, rəngi etalona uyğun olmalı, nümunələrdən kənara çıxmamalıdır. Flakonun özündə isə heç bir nöqsan olmamalıdır. Hətta onun şəffaflığındada nöqsan olmamalıdır ki, ətrin rənginə mənfi təsir edə bilə.

Şüşə sıxac çox yaxşı cilalanmalıdır ki, flakona yaxşı otursun. Üzərinə taxılmış plasmass örtük isə çox asanlıqla geydirilib – çıxarılması mümkün olan materialdan hazırlanır. Ətirin odekalonun axmasına qəti icazə verilmir. Onun üzərindəki etiket, örtük ətirin təsirindən öz rəngini itirməməlidir.

Ətir və odekalonun flakonları çiyinlərinə qədər məhlulla doldurulmalıdır. Boş qalan sahənin həcmi 4%-dən artıq olmamalıdır.

Flakonlar karobkalarda futlyarlara yerləşdirilsə onlar etiket tərtibatına görə göz oxşayan olmalıdır. Saxlama zamanı onların rəngi parıldamamalı, öz tərtibatını itirməməlidir.

Ətirli malların yoxlanması üçün 3%-dən az nümunə götürülməməlidir. Əgər yoxlama zamanı nümunəyə əsasən kənarçıxma hallarına təsadüf edilərsə, ikinci yoxlama üçün də həmin partiya maldan yenidən 3% götürülüb yoxlanılır. Yenə də lazımı nəticə əldə edilməzsə, həmin partiya mal akta əsasən brak edilir.

Ətir və odekalon, ətirli suların keyfiyyətini yoxlamaq üçün isə fiziki-kimyəvi aparmaq məqsədilə hər karobkadan 6-12 ədəd nümunə götürülür.

Onların rəngini etalona əsasən yoxlayırlar. Yəni götürülmüş nümunə və etalondan rəngsiz probkaya eyni həcmdə töküb ağ kağız üzərində yerləşdirməklə onun rəngi yoxlanılır.

Onun işıq keçirməsi, yəni şəfəqli olması ondan və etalondan 40 vt. elektrik lampası şüalarını keçirməklə müəyyən etmək olar. 20 sm 40vt-lı lampalardan aralı yerləşdirilmiş ətir hərəkət etdirilərək yoxlanılır. Yoxlama zamanı bulanlıq və çirklənmə hiss olunmamalıdır. Ətir, odekalon və ətirli suların temperaturu 5⁰C-yə qədər soyudularaq da yoxlanılır. Belə yoxlama üçün 20 ml şüşə probka töküb soyuducudan onu 5⁰C-yə qədər soyudurlar. Sonra onu çalxalamaqla təbii və elektrik işığında yoxlanılır. Keyfiyyətli mallarda heç bir dəyişiklik olmamalıdır.

Ətirin xoş iyini isə nümunəyə əsasən yoxlayırlar. Yəni kağız lenti hər iki nümunəyə batırıb burun nahiyəsinə yaxınlaşdırmaqla iyləyirlər. Onların fərqi hiss olunmamalıdır.

Ətirin iyunin dəyanətli olmasını yoxlamaq üçün 5x10sm. ölçüdə ağardılmış tənzip isti suda sabunsuz yuyulur, sıxılır, qurudulur, sonra onu nümunə və etalonla isladıb sıxmadan 15-20⁰C temperaturda qurudurlar.

3.3. ƏTRİYYAT MALLARININ KEYFİYYƏTİNİN QORUNUB SAXLANMASINA KÖMƏK EDƏN AMİLLƏRİN EKSPERTİZASI

Qablaşdırma və markalanma ətriyyat mallarının keyfiyyətinin qorunub saxlanmasına təsir edən amillərdən biridir.

Ətriyyat mallarının qablaşdırılması standartlara və texniki şərtlərə uyğun olmalıdır, onları buxarlanmadan, işıqın, havanın, rütubətin zərərli təsirlərindən qorumalı, mümkün saxlanma və istifadə müddəti ərzində məhsulun keyfiyyətinin qorunub saxlanmasını təmin etməlidir. Onlar istifadə üçün rahat və təhlükəsiz olmalıdır.

Ətriyyat mallarının qablaşdırılmasının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, taranın və qablaşdırmanın xarici görünüşü qismən və ya bütövlükdə estetik xassə göstəricisi hesab edilir. Belə ki, istehlakçıların ətriyyat malını seçməsində bu amil mühüm rol oynayır.

Ətriyyat mallarının doldurulması üçün tara kimi əsasən şüşə (təqribən 98%) bəzi hallarda isə billur şüşə və keramika ətir qablarından istifadə edilir.

Son illərdə ətriyyat mallarının qablaşdırılması üçün qara rəngli naxışlanmış, turşu ilə emal edilmiş, lak örtüklü, basma naxışlı, metal örtüklü, həmçinin rəngli şüşələrdən hazırlanmış ətir qablarından istifadə olunur.

Tədqiqatlar göstərmişdir ki, ətriyyat mayələrində çöküntü yaranmasının səbəblərindən biri də tara şüşəsi ilə qarşılıqlı təsir reaksiyasıdır. Adi tərkibli şüşələrdə ətriyyat mayesi ilə reaksiya zamanı K_2O , Al_2O_3 , Fe_2O_3 və B_2O_3 oksidləri ayrıla bilir. Bununla bağlı olaraq şüşə qabların kimyəvi davamlığının artırılması üsulları işlənib hazırlanmışdır.

Şüşənin səthinə silisium üzvi və metal oksidli örtüyün çəkilməsi ilə onun kimyəvi davamlığını iki dəfə artırmaq mümkün olmuşdur. Ətirlərin keyfiyyətinə qabların rəngi də təsir göstərir. Rəngsiz, göy rəngli, tutqun qablarda ətirin

rənginin və iyinin dəyişməsi yaşıl, çəhrayı, sarımtıl rəngli qablara nisbətən daha yüksəkdir.

Ətriyyat qablarının bağlanma forması ətriyyat mayesinin keyfiyyətinin qorunub saxlanmasına və istifadə rahatlığına əhəmiyyətli təsir göstərir. Ətriyyat qablarının burulma qapaqlarla bağlanması daha geniş yayılmışdır. Bu məqsədlə plastik kütlədən, metaldan və onların kombinəlaşdırilməsindən istifadə edilir.

Polietilen və polipropilen kimi termoplastlardan hazırlanan qapaqlar geniş istifadə edilir ki, bunlar burulma qapaqlı tıxacları əvəz edir, qabların hermetikliyini yüksəldir, onların istehsalında əmək sərfini azaldır.

Son dövrlərdə bir çox istehsalçı ölkələrdə qoruyucu başlıqlar tətbiq edilir ki, bunlar həm də nəzarət vəzifəsini yerinə yetirir, başqa sözlə hiss olunmadan qabın açılmasına yol vermir. Bu isə məhsulun saxtalaşdırılması imkanını aradan qaldırır.

İstifadə rahatlığı və sərfəlilik baxımından aerosol (Spray) və çiləyici (Natural Spray) bərkidicilərdən istifadə olunur. Spray aerosolun şərti işarəsidir: bu zaman qab qaz təzyiqi altında doldurulur. Klapanın başlığını sıxan zaman oradan xırda damcılarla ətriyyat maddəsi çilənir.

15-20 il əvvəl hazırlanan aerosollar əhəmiyyətli çatışmamazlıqlara malik olmuşdur: müəyyən olunmuşdur ki, tərkibində flyor və xlor atomları olan karbohidrogenli birləşmələr atmosferin ozon təbəqəsini pozur.

Müasir dövrdə aerosolların istehsalı üçün ətraf mühit üçün zərərsiz olan qazlardan istifadə olunur. Buna görə də spray nişanlı malları xüsusi ehmallıqla çilənməsi ilə yanaşı aerosollar daha bir üstünlüyə malikdirlər ki, onlar üçün saxlama müddəti sərhədsizdir. Buna görə də aerosollar eyni vaxtda bir neçə ətir istifadə edən insanlar üçün daha çox uyğundur.

Natural Spray çiləyici ətir qabların şərti işarəsidir. Onlarda heç bir qaz olmur çilənmə çiləyicinin başlığı vasitəsilə həyata keçirilir. Bu halda çilənən hissəciklər o qədər də kiçik olmur. Saxlama müddəti isə çiləyici qurğusu olmayan qablarda olduğu kimidir.

Ətir qablarını ətriyyat mallarının bütövlükdə estetik tərtibatının tərkib hissəsi olan qutularla qablaşdırırlar. Onlar sadə və mürəkkəb formalı, müxtəlif konfigurasiyalı, müxtəlif bədii tərtibatlı olur. Yüksək keyfiyyətli ətir və odekolonlar xüsusi məxmər və parça ilə işlənmiş, litoqrafiya naxışlı qutularda buraxılır. Bəzi firmalar qablaşdırmanın rəngini məmulatın aparıcı qoxusuna uyğun seçir, başqa sözlə qablaşdırmanın rənginə görə qoxunun istiqamətini təyin etmək olar.

Məsələn, qablaşdırmanın ağ rəngdə olması ətriyyatın təravətli iyə malik olmasından, kərpici, çəhrayı, qırmızı rənglər qoxunun lirik olmasından və s. xəbər verir.

Karton qutularda çəkisindən asılı olaraq 10-dan 100-ə qədər eyni adlı ətriyyat məmulatı qablaşdırıla bilər.

Kosmetika mallarının qablaşdırılmasında da xarici görünüşün estetik göstərici kimi əhəmiyyəti vardır. Lakin ətriyyat mallarındakı qədər yüksək deyildir. Müasir dizaynı, estetik göstəricilərinə görə istehlakçıların tələbinə cavab verən qablaşdırmanın dəyəri yüksək olmamalıdır; lazımsız daxili karton astarlar, həddindən artıq qalın qablar, qutular açıq şəkildə yüksək həcm və kütlə haqqında yanlış təəssürat yaradır.

Bu tələblərə riayət olunmaması məmulatın təhlükəsizlik göstəricilərini aşağı salır. Qabların forması qüvvədə olan normativ sənədlərlə müəyyən olunur.

Maye kosmetik vasitələr şüşə qablarda istehsal oluna bilər. Qatı kosmetik vasitələr metal və plastik tublarda qablaşdırılır. Vazelinlər, yağlı ənlilər plastik və metal bankalarda qablaşdırıla bilər, bu zaman onların səthi parafin və ya

perqament kağızla örtülür. Bankalar kənarına qədər boşluqsuz doldurulmalıdır. Tozabənzər kosmetika məmulatları (diş tozu, kirşan, ənlük və s.) müxtəlif formalı və tutumlu metal və plastik qutulara qablaşdırılır. Kosmetik məhsulların qablaşdırıldığı metal qutular daxili antikorroziya örtüyünə malik olmalıdırlar.

Kosmetika mallarının plastik qutularda qablaşdırılması müasir dövrdə geniş yayılmışdır. Bu məqsədlə polietilen polipropilen, polistirol, aminoplastlar istifadə olunur. Polivinilxlorid qablar yaxın dövrlərdə geniş tətbiq olunsa da hazırda zəhərli olmasına görə məqsədəuyğun hesab edilmir. Plastik qablar perspektivlidir, belə ki, onlar asanlıqla müxtəlif tutumlu boru formasına salına bilər, açıq və parlaq rənglərə boyanır, iqtisadi səmərəlidir, kosmetik vasitələrin tərkibindəki bir çox maddələrə qarşı kimyəvi jəhətdən neytraldır. Plastik tublarda istifadə edilə bilməyən qalıqın miqdarı alüminiuma nisbətən 1.5-2 dəfə azdır.

Bir çox kosmetik vasitələr üçün nasoslu polimer qablar daha rahat və müasir hesab edilir. Bunlar açılan (qapaqla birlikdə burulur) və açılıb çıxarılmayan olub, qabın bir hissəsi hesab edilir. Belə qablaşdırmada istifadə edilməyən qalıq ümumi kütlənin 6-8%-dən çox ola bilməz. Ətir qablarının quruluşu onun daxilinə mikroorqanizmlərin düşməsinə istisna edir və praktiki olaraq onların tərkibinə konservantlar qatılmır.

Ətriyyat mallarının markalanması mal haqqında informasiya yaradan vasitələrdən biridir. Markalanma qüvvədə olan normativ-texniki sənədlərin – standartların, texniki şərtlərin tələblərinə uyğun olmalıdır.

Ətriyyat mallarına dair 51391-99 nömrəli standartta əsasən ətriyyat-kosmetika mallarının markaları aşağıdakı məlumatlara malik olmalıdır:

- malın adı;
- istehsalədiçi ölkənin adı;
- istehsalədiçi firmanın adı (firmanın adı latın hərifləri ilə əlavə göstərilə bilər);

- mütləq sertifikatıya haqqında məlumat;
- istehsalədicinin hüquqi ünvanı;
- əmtəə nişanı (istehsalədicinin əmtəə markası, əgər vardırsa);
- malın həcmi;
- malın tərkibindəki maddələr;
- hazırlanma tarixi (saxlama müddəti);
- malın hazırlandığı normativ və ya texniki sənədin nişanəsi;
- malın ştrix kodu;
- mal partiyasının nömrəsi.

Ətriyyat malının markasında «Vikon de Paris» ifadəsinin olması onu göstərir ki, məmulat fransız laboratoriyalarının testindən keçmişdir, tərkibində bahalı efir yağları və bitki cövhəri vardır.

Əgər istehsalçıda qeydiyyatdan keçmiş əmtəə markası varsa o, dairədə «R» hərfi ilə göstərilir.

Ətriyyat malları saxlanarkən standartların və texniki şərtlərin tələblərinə riayət olunmalıdır. Belə ki, ətriyyat malları quru, qapalı, havası daim tənzimlənən otaqlarda saxlanılmalıdır.

Həmin otaqlarda temperatur $+5^{\circ}\text{C}$ -dən $+25^{\circ}\text{C}$ -yə qədər olmalıdır.

Əgər yuxarıda söylədiyimiz şərait ödənilməzsə bu zaman bir sıra xoşagəlməz hallar yarana bilər.

Otaqda nisbi rütubət 70%-dən çox olmamalıdır.

Temperatur aşağı düşdükdə lasyonlar öz şəffaflığını itirir, tündləşir və çöküntü əmələ gətirir. Kremlər, diş pastaları, dodaq boyaları bərkişirlər.

Yüksək temperaturda bir sıra ətriyyat malları buxarlanırlar.

Yüksək rütubətdə saxlanılan ətriyyat mallarında mikrobioloji dəyişiklik baş verir.

Onlarda kiflənmə baş verir. Toz şəkilli mallarda isə yumrulaşma baş verir. Günəş şüalarının birbaşa təsiri kosmetika mallarının keyfiyyətinə mənfi təsir edir. Məsələn, saç üçün olan boyaların üzərinə günəş şüaları düşməməlidir.

Ətriyyat malları saxlanılan zaman malların zəmanət müddəti nəzərə alınmalıdır. Bütün ətriyyat mallarının zəmanət müddəti istehsal olunduğu gündən sayılır ki, bu da 12 aydır. Saç boyalarında isə 6 aydan 18 aya qədər ola bilər.

Əgər zəmanət müddəti bitməmiş və normal şəraitdə ətriyyat malları xarab olarsa, onda malı istehsal edən müəssisə buna onun keyfiyyətinə cavab verməlidir. Bir sıra sabunlar zəmanət müddəti bitdikdən sonra da öz keyfiyyətini saxlayırlar. Bəzi sabunların zəmanət müddəti 6 aydır.

Tədqiqatlar göstərmişdir ki, ətriyyat mayələrində çöküntü yaranmasının səbəblərindən biri də tara şüşəsi ilə qarşılıqlı təsir reaksiyasıdır. Adi tərkibli şüşələrdə ətriyyat mayesi ilə reaksiya zamanı K_2O , Al_2O_3 , Fe_2O_3 və B_2O_3 oksidləri ayrıla bilər. Bununla bağlı olaraq şüşə qabların kimyəvi davamlılığının artırılması üsulları işlənib hazırlanmışdır. Şüşənin səthinə silisium üzvi və metal oksidli örtüyün çəkilməsi ilə onun kimyəvi davamlılığını iki dəfə artırmaq mümkün olmuşdur. Ətirin keyfiyyətinə qabların rəngi də təsir göstərir. Rəngsiz, göy rəngli, tutqun qablarda ətirin rənginin və iyinin dəyişməsi yaşıl, çəhrayı, sarımtıl rəngli qablara nisbətən daha yüksəkdir.

Ətriyyat qablarının bağlanma forması ətriyyat mayesinin keyfiyyətinin qorunub saxlanmasına və istifadə rahatlığına əhəmiyyətli təsir göstərir. Ətriyyat qablarının burulma qapaqlarla bağlanması daha geniş yayılmışdır. Bu məqsədlə plastik kütlədən, metaldan və onların kombinəşdirilməsindən istifadə edilir. Polietilen və polipropilen kimi termoplastlardan hazırlanan qapaqlar geniş istifadə edilir ki, bunlar burulma qapaqlı tıxacları əvəz edir, qabların hermetikliyini yüksəldir, onların istehsalında əmək sərfini azaldır.

Son dövrlərdə bir çox istehsalçı ölkələrdə qoruyucu başlıqlar tətbiq edilir ki, bunlar həm də nəzarət vəzifəsini yerinə yetirir, başqa sözlə hiss olunmadan qabın açılmasına yol vermir. Bu işə məhsulun saxtalaşdırılması imkanını aradan qaldırır.

İstifadə rahatlığı və sərfəlilik baxımından aerosol (Spray) və çiləyici (Natural Spray) bərkidicilərdən istifadə olunur. Spray aerosolun şərti işarəsidir: bu zaman qab qaz təzyiqi altında doldurulur. Klapanın başlığını sıxan zaman oradan xırda damcılarla ətriyyat maddəsi çilənir. 15-20 il əvvəl hazırlanan aerosollar əhəmiyyətli çatışmamazlıqlara malik olmuşdur: müəyyən olunmuşdur ki, tərkibində flyor və xlor atomları olan karbohidrogenli birləşmələr atmosferin ozon təbəqəsini pozur. Müasir dövrdə aerosolların istehsalı üçün ətraf mühit üçün zərərsiz olan qazlardan istifadə olunur. Buna görə də spray nişanlı malları xüsusi ehməlliklə çilənməsi ilə yanaşı aerosollar daha bir üstünlüyə malikdirlər ki, onlar üçün saxlama müddəti sərhədsizdir. Buna görə də aerosollar eyni vaxtda bir neçə ətir istifadə edən insanlar üçün daha çox uyğundur.

Natural Spray çiləyici ətir qabların şərti işarəsidir. Onlarda heç bir qaz olmur çilənmə çiləyicinin başlığı vasitəsilə həyata keçirilir. Bu halda çilənən hissəciklər o qədər də kiçik olmur. Saxlama müddəti isə çiləyici qurğusu olmayan qablarda olduğu kimidir.

Ətir qablarını ətriyyat mallarının bütövlükdə estetik tərtibatının tərkib hissəsi olan qutularla qablaşdırırlar. Onlar sadə və mürəkkəb formalı, müxtəlif konfigurasiyalı, müxtəlif bədii tərtibatlı olur. Yüksək keyfiyyətli ətir və odekolonlar xüsusi məxmər və parça ilə işlənmiş, litoqrafiya naxışlı qutularda buraxılır. Bəzi firmalar qablaşdırmanın rəngini məmulatın aparıcı qoxusuna uyğun seçir, başqa sözlə qablaşdırmanın rənginə görə qoxunun istiqamətini təyin etmək olar.

Məsələn, qablaşdırmanın ağ rəngdə olması ətriyyatın təravətli iyə malik olmasından, kərpici, çəhrayı, qırmızı rənglər qoxunun lirik olmasından və s. xəbər verir.

Karton qutularda çəkisindən asılı olaraq 10-dan 100-ə qədər eyni adlı ətriyyat məmulatı qablaşdırıla bilər.

Ətriyyat mallarının qablaşdırılmasında da xarici görünüşün estetik göstərici kimi əhəmiyyəti vardır. Lakin ətriyyat mallarındakı qədər yüksək deyildir. Müasir dizaynı, estetik göstəricilərinə görə istehlakçıların tələbinə cavab verən qablaşdırmanın dəyəri yüksək olmamalıdır; lazımsız daxili karton astarlar, həddindən artıq qalın qablar, qutular açıq şəkildə yüksək həcm və kütlə haqqında yanlış təəssürat yaradır. Bu tələblərə riayət olunmaması məmulatın təhlükəsizlik göstəricilərini aşağı salır. Qabların forması qüvvədə olan normativ sənədlərlə müəyyən olunur.

Ətriyyat mallarının plastik qutularda qablaşdırılması müasir dövrdə geniş yayılmışdır. Bu məqsədlə polietilen polipropilen, polistirol, aminoplastlar istifadə olunur. Polivinilxlorid qablar yaxın dövrlərdə geniş tətbiq olunsada hazırda zəhərli olmasına görə məqsədəuyğun hesab edilmir. Plastik qablar perspektivlidir, belə ki, onlar asanlıqla müxtəlif tutumlu boru formasına salına bilər, açıq və parlaq rənglərə boyanır, iqtisadi səmərəlidir, kosmetik vasitələrin tərkibindəki bir çox maddələrə qarşı kimyəvi cəhətdən neytraldır. Plastik tublarda istifadə edilə bilməyən qalıqın miqdarı alüminiuma nisbətən 1.5-2 dəfə azdır.

Bir çox ətriyyat malları üçün nasoslu polimer qablar daha rahat və müasir hesab edilir. Bunlar açılan (qapaqla birlikdə burulur) və açılıb çıxarılmayan olub, qabın bir hissəsi hesab edilir. Belə qablaşdırmada istifadə edilməyən qalıq ümumi kütlənin 6-8%-dən çox ola bilməz. Ətir qablarının quruluşu onun daxilinə mikroorqanizmlərin düşməsinə istisna edir və praktiki olaraq onların tərkibinə konservantlar qatılmır.

Ətriyyat mallarının markalanması mal haqqında informasiya yaradan vasitələrdən biridir. Markalanma qüvvədə olan normativ-texniki sənədlərin – standartların, texniki şərtlərin tələblərinə uyğun olmalıdır.

Ətriyyat mallarına dair 51391-99 nömrəli standarta əsasən ətriyyat mallarının markaları aşağıdakı məlumatlara malik olmalıdır:

- malın adı;
- istehsaləddici ölkənin adı;
- istehsaləddici firmanın adı (firmanın adı latın hərfləri ilə əlavə göstərilə bilər);
- mütləq sertifikatıya haqqında məlumat;
- istehsaləddicinin hüquqi ünvanı;
- əmtəə nişanı (istehsaləddicinin əmtəə markası, əgər varsa);
- malın həcmi;
- malın tərkibindəki maddələr;
- hazırlanma tarixi (saxlama müddəti);
- malın hazırlandığı normativ və ya texniki sənədin nişanəsi;
- malın ştrix kodu;
- mal partiyasının nömrəsi.

Ətriyyat malının markasında «Vikon de Paris» ifadəsinin olması onu göstərir ki, məmulat fransız laboratoriyalarının testindən keçmişdir, tərkibində bahalı efir yağları və bitki cövhəri vardır.

Əgər istehsalçıda qeydiyyatdan keçmiş əmtəə markası varsa o, dairədə «R» hərfi ilə göstərilir.

3.4. ƏTRİYYAT MALLARININ LABORATORİYA ÜSULU İLƏ EKSPERTİZASI

Laboratoriya üsulu ilə ətriyyat məmulatlarının keyfiyyəti ekspertiza edərkən əsasən ətriyyat mayesinin şəffaflığı, rəngi, iyinin davamlılığı təhlil edilir.

1. Ətriyyat mayesinin şəffaflığının təyini.

Bu keyfiyyət göstəricisi laboratoriyada aşağıdakı kimi təyin edilir.

Sınaq şüşəsinə 20 ml ətir və ya odekalon tökülür, içərisinə termometr salınır və ağzı tıxacla bağlanır. Sınaq şüşəsi 5⁰C-dən aşağı temperatura qədər soyudulur.

Sonra sınaq şüşəsi gün işığına tutularaq mayenin rənginə baxılır. Bu zaman maye tamamilə şəffaf olmalıdır.

Əgər çöküntü yaranarsa sınaq şüşəsinə 5⁰C-yə qədər qızdırıb yenidən şəffaflığı yoxlamaq lazımdır. Bu zaman çöküntü tamamilə əriməlidir.

Hazır nümunənin keyfiyyətcə qəbulu zamanı həm şəffaflıq, həm də bircinslik yoxlanılır. Bu zaman ətriyyat mayesinə gün işığında flakonu ağzı üstə çevirməklə baxılır. Çöküntünün olmasına yol verilmir.

2. Rənginə görə alınan mal nümunəsini nəzarət nümunəsi ilə aşağıdakı kimi yoxlayırlar.

Eyni miqdarda ətriyyat və nəzarət nümunəsini rəngsiz sınaq şüşəsinə töküüb ağ kağız listinin üzərinə qoyurlar və mayələrin rəngini müqayisə edirlər.

3. Alınmış mal nümunəsinin iyinə görə nəzarət nümunəsi ilə aşağıdakı kimi yoxlayırlar.

Filtr kağızı zolağını nümunə və nəzarət nümunəsi ilə isladırırlar. Sırtı buxarlandırdıqdan sonra, onların iylərini müqayisə edirlər.

4. Ətriyyat mallarının iynin davamlılığını laboratoriyada aşağıdakı kimi yoxlayırlar.

Çini fincana 1,5 ml ətriyyat mayesi tökülür və onda ölçüsü 5 x 10 sm olan cuna kəsiyini isladırırlar.

Sonra sıxmadan cuna kəsiyini qurutmaqla iynin intensivliyini yoxlayırlar.

5. Ətriyyat flakonlarının doldurulmasının düzgünlüyünü aşağıdakı kimi yoxlayırlar.

Çiyinli flakonda doldurulma çiyin səviyyəsinə qədər olmalıdır. Digər flakonda isə flakonun yuxarı hissəsində qalan boşluq flakonun ümumi tutumunun 4%-ə bərabər olmalıdır.

Cədvəl 4

Qruppa	Sinif				Tərkibi	Ətrin davamlılığı	Qablaşdırma	Adı
	Ekstra	A	B	V				
Ətir	+	+	+	+	Yasəmən, limon olur. Çiçək ətirlidir.	Yasəmən iyli olur, davamlıdır.	Qablaşdırılmışdır	«Kristian Dior»
Odekolon	+	+	+	+	Su, etil spirti üzüm ətri olur.	Davamlıdır.	Şüşə qabda qablaşdırılır	«Smorodina»
Ətirli su	+	+	+	+	Su, spirt və s. qarışıqlar olur	Tərəvətli, yüngül, həssaslıq	Qablaşdırılmışdır	Titanik «Novaya Sofiya»

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Magistr dissertasiya işimdə aparılan təhlilləri ümumiləşdirərək aşağıdakıları qeyd etmək istəyirəm.

Ətriyyat malları bütün qrup istehlakçılar tərəfindən istehlak olunan, demək olar ki, gündəlik tələbat malına çevrilmişdir. İstehlakçıların bu qrup mallara ola tələbləri lazımı səviyyədə ödənilməsi üçün onlara təqdim edilən mallar özündə istehlak xassələrinin (funksional, estetik, təhlükəsizlik, ergonomik, etibarlılıq və s.) məcmusunu cəmləşdirməlidir.

İstehlak xassələrinin formalaşmasına tərkib elementlərinin və istehsal üsulunun düzgün seçilməsi mühüm təsir göstərir. Araşdırmalar göstərir ki, təbii efir yağları əsasında alınan ətriyyat malları saxlanma müddətindən asılı olmayaraq öz keyfiyyətini itirmir.

Ətriyyat mallarının müasir çeşid quruluşunda müxtəlif ölkələrin şirkətlərini tərəfindən istehsal olunan mallar əksəriyyət təşkil edir. Buraya Rusiya, Türkiyə, Almaniya, İsveçrə, ABŞ, Fransa və s. ölkələrdə istehsal olunan mallar aiddir.

Müşahidələr göstərir ki, çox vaxt istehlakçılara saxtalaşdırılmış ətriyyat malları təqdim edilir. Buraya əsasən üzərində «Flor Mar», «Rube Rose», «Jolden Rose» firmalarının adları göstərilən kosmetika vasitələri (kirşanlar, pomadalar və s.) bir çox saç şampunları və s. aiddir.

Doğrudur, apardığımız müşahidələr göstərir ki, belə malları qablaşdırılmasına, markalanmasına, xarakterik iyinə görə ayırd etmək mümkündür. Lakin sözsüz ki, burada istehlakçının hüququnun pozulması ehtimalı həddindən artıq yüksəkdir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq buraxılış işində aşağıdakı təklifləri verməyi məqsədəuyğun hesab edirəm:

1. Yuxarıda göstəriləyi kimi hazırda istehlakçı bazarında istehlakçılara saxta malların təklif olunması kütləvi hal almışdır. Bunun qarşısını almaq və istehlakçıların hüquqlarını qorumaq məqsədilə bazara əmtəəşünas nəzarətinin təşkil olunmasını günün aktual məsələsi hesab edirəm;
2. Məlum olduğu kimi ətriyyat mallarında təhlükəsizlik xassələri əsas keyfiyyət göstəricilərindən biridir. Lakin bir çox hallarda bu qrup mallar istifadə zamanı həmin tələbi ödəmir. İnsan dərisində müxtəlif qıcıqlanma əlamətləri yaradır. Buna görə də Respublikamızda aidiyyət təşkilatların nəzdində (o cümlədən əmtəəşünaslıq fakültəsinin nəzdində) ətriyyat-kosmetika mallarının tədqiqat laboratoriyasının yaradılması vacibdir. Belə ki, əmtəəşünaslar tərəfindən seçmə üsulu ilə mal nümunələrinin laboratoriya tədqiqatının aparılması bazara təhlükəsizlik sınaqlarından keçirilməmiş ətriyyat mallarının daxil olmasının qarşısını alar.
3. Ətriyyat mallarının çeşidinin təhlili göstərir ki, Respublikamız bu qrup malların istehsalı sahəsində demək olar ki, tanınmır. Respublikamızda xammal bazasının olmasının və kadr ehtiyatının (texnoloq, dizayner, əmtəəşünas və s.) olmasını nəzərə alaraq gələcəkdə nəinki daxili bazarda eləcə də xarici bazarda tanına biləcək ətriyyat mal nümunələrinin istehsal olunması arzu ediləndir.
4. Sovet dövründə Respublikamızın Zaqatalada yerləşən gül yağları zavodu ətirlər, sabunlar, kosmetik kremlər istehsal edirdi. Magistr dissertasiyasının yekunu mənə imkan verir ki, öyrəndiyimiz xammalların çox hissəsinin respublikamızda mövcud olduğunu nəzərə alaraq onların istehsalının bərpasına xüsusi diqqət yetirilsin və istehsalı çoxda mürəkkəb texnologiya tələb etməyən fəalliyəti bərpa edilib və genişləndirilməsinə diqqət yetirilməsini məqsədəuyğun hesab edirəm.

Hal-hazırda yenə də Zaqatalada qızıl-gül plantasiyaları salınıb və çox güman ki, gül yağları istehsal olunacaq

5. Hal-hazırda Respublikamızda ətriyyat-kosmetika malları istehsal edən firmalar fəaliyyət göstərir: «QAZELLI», «NURAY», «EMMA». Təklif edərdim ki, belə firmaların sayı artırılınsın və dünya bazarına çıxarılsın, rəqabət qabiliyyəti artırılınsın və bu qrup mallara proteksionist gömrük siyasəti tətbiq edilsin.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov Ə.P., Vəliməmmədov C.M., Osmanov T.R., Həsənov N.N., və başqaları. İstehlak mallarının eksperitzasının nəzəri əsasları. Bakı, «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2003-ci il.
2. Həsənov Ə.P. və başqaları “Qeyri ərzaq mallarının nəzəri əsasları”, Bakı, 2010.
3. Həsənov Ə.P. və başqaları “İstehlak mallarının estetikası”, 2014.
4. Həsənov A.H., Babayev Ə.I., Həsənov Ə.P., Vəliməmmədov C.M., Əliyeva L.I. «Əmtəəşünaslıq və kimya», Bakı»Elm».2006.
5. Бардина Р.А. Рассказы о косметических товаров , М.: Знание 1989 г.
6. Сизова А.В. Ассортимент и оценка качества парфюмерно-косметических товаров. М., Экономика, 1998 г.
7. Яковлева Л.А., Кутакова Г.С., Товароведение парфюмерно-косметических товаров. СПб, 2007 г.
8. Исагульянц В.И., Синтетические душистые вещества, Из-во, М, 1976.
9. Яковлева Л.А., Кутакова Г.С., Товароведение парфюмерно-косметических товаров. СПб, 2001 г.
10. Сизова А.В. Ассортимент и оценка качества парфюмерно-косметических товаров. М., Экономика, 1998 г.
11. Райт Р.Х. Наука о запахах. Пер. с англ. М., Мир, 1996 г.
12. Лихонин А.С. «Вы и ваши духи». Н.Нов., 1999.

13. Николаева М.А. Товароведение потребительских товаров. Теоретические основы. М., Норма. 2007 г.
14. Симаков К.Н. Природные и косметические средства. Кремы. СПб., Атлантида, «Корон-принт», 2005 г.
15. Бардина Р.А. Рассказы о косметических товаров , М.: Знание 1989 г.
16. Гончарова Т.А. «Секреты красоты косметика на каждый день». Москва, 1997.
17. Лихонин А.С. «Вы и ваши духи». Н.Нов., 1999.
18. Вилкова С.А. : «Экспертиза потребительских товаров», М,2007
19. Симаков К.Н. Природные и косметические средства. Кремы. СПб., Атлантида, «Корон-принт», 2005 г.
20. ГОСТ 28237-90. Изделия декоративной косметики. Общие технические условия.
21. Т.А.Гончарова. «Секреты красоты косметика на каждый день». Москва, 1997.
22. Козюшна Н.С. «Товароведение непродовольственных товаров» 2005.
23. Балаева С.И.: «Товароведение и экспертиза непродовольственных товаров» М, 2009.

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. Hal-hazırda isə sənayenin bu sahəsi çox sürətlə inkişaf etmişdir. Köhnə müəssisələr yeniləşdirilmiş, müasir texnologiya və avadanlıq tətbiq edilmişdir. Ətriyyat mallarına olan tələbat aktualdır.

Ətriyyat malları statistik məlumatlarına əsasən dünyanın əksər ölkələrində istehsal olunur. Lakin onların istehsalda müxtəlif texnologiya və xammal tətbiq edilir ki, onun istehsal xassələrinə bu amillər nəinki təsir edir, hətta onun müasir dövrdə ətriyyatı realizə olunması artır, mallara istehlakçı inamı yaxşılaşır. İstehsalın müxtəlifliyi onlar üçün tətbiq edilən xammalın özünün müxtəlif olmasından çox asılıdır.

Məqsəd və vəzifələr. Ətriyyat mallarının istehsalının əsas məqsədi insanların bu mal qrupuna olan marağıdır. Ətirin əsas funksiyası təravətləndirmə, başqa sözlə desək, geyimə, saçıma, bədənə, gözəl iy verməkdən ibarətdir. Ətriyyat ətirli maddələrin spirtlə qarışığından əmələ gəlir. Bu mallara tələbat çoxdur və bu tələbat get-gedə yeniləşir, təkmilləşir. Ətriyyat malları aşağıdakı siniflərə bölünür:

-ətir, odekalon, tualet suyu, ətriyyat dəsti.

Ətriyyatda istifadə olunan rəngləyicilər də təbii və sintetik olurlar. ətriyyat malları əsasən aşağıdakı tələblərə cavab verməlidirlər: estetik, funksional, uzunömürlülük. Bütün ətriyyat malları ilk növbədə insanların tələblərinə cavab verməlidir. Ətriyyat malları ilk növbədə fərdi xüsusiyyətə malik olmalıdır. Onun qabı, forması təkrarlanmamalıdır. İstehlak tələblərə aşağıdakılar aid edilir:

- İstifadə rahatlığı, iqtisadi xərclər, təhlükəsizlik, kənar aləmi çirklənmədən qorumaq.

Ətriyyat mallarının çeşidi 440-dən çoxdur. Məhsullar konsistensiyasına görə 3 yerə bölünür: gül iyi verən fantaziya. Tərkibində olan ətirli maddələr görə ətriyyatlar 4 yerə bölünür: Əla növ, I, II, III.

Tədqiqat obyektı. Ətriyyat istehsalı da özünə məxsus texnoloji prosesin məhsuludur. Beynəlxalq aləmdə tətbiq edilmiş texnologiyanın özü də bir-birindən fərqlənir. Başqa sözlə izah etsək ətir istehsalı bir sıra əməliyyatlardan, yəni kompozisiya tərkibindən, onun spirt içində əridilməsindən, durulmasından və yetişməsindən, süzülməsindən, şüşələrə tökülməsindən, yaraşığa salınmasından ibarətdir.

Kompozisiya tərtibi müxtəlif ətirli maddələrin əvvəlcə hazırlanmış resept üzrə qarışdırılması deməkdir.

Bu əməliyyat ətir istehsalında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir; ətrin kompozisiyasına, bəzən onlarla ətirli maddələr daxil edilir. Bu qədər çoxlu miqdarda ətirli maddələrin tətbiq edilməsi nəticəsində ətirərdən istifadə edilən zaman bir növ ətirin iyi alınır.

Elmi yenilik. Müasir dövrdə isə ətirələr, odekalon və ətirli sular, dizenfeksiya edici dezodorantlar müasir üslubla qablaşdırılır, markalanır və xüsusi flakonlara, tubiklərə doldurulur. Ona görə də onların istismarı, qablaşdırılması və markalanması xüsusi qaydalara əsasən yoxlanılır.

Onlar sıxılmış havanın köməyi ilə çilənir. Deməli, onun istismarı da müxtəlifdir. Misal üçün “Orifleym” firmasının mağazalarında bunun əyani şahidi olmaq olar. Ətriyyat sənayesində bu son nailiyyət deyil, alimlərimiz bu mal qrupunun üzərində çalışaraq çeşidin artmasının üzərində daim işləyir.

Резюме

В магистерской диссертации описываются потребительские свойства парфюмерных товаров, факторы, формирующие их качества. Были проведены исследования по оценке качества и ассортименту парфюмерных товаров. В практической части были изучены требования и экспертиза факторов по сохранению качества, а также экспертиза лабораторным методом.

SUMMARY

In the masters thesis the consumer properties of the perfume products are described, the factors that form their qualities. The researchers on the quality assessment and the assortment of perfumery products in the practice part have been conducted. Requirements and expert of the factors on the quality coordination as well as the examination of laboratory methods were studied in practical part.